

ловістю, розвиток науково-технічної бази, спеціалізації і кооперування. Цей шлях набуде широке розповсюдження в найближчі роки і забезпечить можливість галузевим міністерствам (відомствам) зосередити свої зусилля на вирішенні корінних завдань перспективного розвитку ефективності виробництва.

Отже, систематизація факторів, форм і шляхів концентрації промислового виробництва показує різноманітність проявів і методів здійснення цього процесу, що доводить необхідність його подальшого глибокого теоретичного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. З приводу так званого питання про ринки. Твори, т. 1, с. 57—104.
2. Ленін В. І. Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму. Твори, т. 22, с. 169—281.
3. Ленін В. І. Промова на III Всеросійській продовольчій нараді 16 червня 1921 р. Твори, т. 32, с. 405—413.
4. Ленін В. І. X з'їзд РКП(б) 8—16 березня 1921 р. Твори, т. 32, с. 137—240.
5. Директиви XXIV з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 роки. Доповідь Голови Ради Міністрів СРСР товариша О. М. Косигіна 6 квітня 1971 р. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., Політвидав, 1972, с. 140—210.
6. Директиви XXIV з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 роки. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., Політвидав, 1972, с. 263—341.
7. Державний п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 роки. К., Політвидав України, 1972, с. 1—450.
8. Косыгин А. Н. Социально-экономическое развитие многонационального государства. «Коммунист», 1972, № 17, с. 15—41.
9. О некоторых мероприятиях по дальнейшему совершенствованию управления промышленностью. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР. «Правда», 3 апреля 1973 г.
10. Сакинев М. С. Темпы роста основных производственных фондов и совокупного общественного продукта в СССР. М., Издательство МГУ, 1972, с. 1—190.

Й. М. Бейліс, канд. економ. наук, А. М. Задихайло

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ НАУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ НА СОЦІАЛІСТИЧНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

У комплексі завдань, пов'язаних з підвищенням ефективності суспільного виробництва і прискоренням темпів соціалістичного відтворення, важливе значення має наукова організація праці. Впровадження її набуває особливої ваги в розвинутому соціалістичному суспільстві, коли широким фронтом йде будівництво матеріально-технічної бази комунізму. У ній закладено важливий резерв кращого використання не лише робочої сили, але й виробничих потужностей кожного промислового підприємства. «Немає особливої потреби доводити, — зазначає Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев, — що без хорошого управління і досконалої організації не дадуть належ-

ного ефекту ні капіталовкладення, ні нова техніка, ні самовіддана праця робітників і колгоспників» [5].

Суспільна організація праці завжди відображає спосіб виробництва. Вона є наслідком розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Капіталізм з притаманною йому анархією суспільного виробництва неминуче обумовлює нестійкість організації праці як в межах всього виробничого процесу, так і «всередині фабрики».

Соціалістичні виробничі відносини надають економічній категорії «організація праці» якісно нового змісту. Істотна властивість цієї категорії — єдність планомірної організації праці як в масштабах всього виробничого процесу, так і на окремих підприємствах. Ця єдність в умовах суспільної власності на засоби виробництва робить трудовий процес стійким, відкриває всі можливості для впровадження комплексу методів наукової організації праці. Це — об'єктивна необхідність, природний закономірний процес комуністичного будівництва. Як вказував В. І. Ленін, «в цьому суть. В цьому джерело сили і запорука неминучої повної перемоги комунізму» [2, т. 29, с. 373].

Завдяки постійній турботі партії і Радянського уряду в нашій країні багато зроблено для здійснення ідеї В. І. Леніна щодо наукової організації праці. Тільки за 1969—1970 рр., коли була введена офіційна державна статистична звітність по НОП, в промисловості країни впроваджено більш ніж один мільйон заходів по науковій організації праці. Країна одержала 1,1 млн. крб. прибутку, в тому числі заощаджено з фонду заробітної плати — 545 млн. крб., що дозволило зменшити потребу в працівниках промисловості майже на 500 тис. чоловік [7, с. 59].

Про масштаби цієї роботи в роки минулої п'ятирічки в промисловості УРСР свідчать такі дані. Якщо в 1966—1968 рр. в промисловість України впроваджено 31 тисячу планів НОП з економічним ефектом в 205,3 млн. крб., то за 1970 рік 118 тис. планів з економічним ефектом майже в п'ять разів більшим, ніж на початку восьмої п'ятирічки. В останній рік п'ятирічки віддача від заходів наукової організації праці впроваджених у промисловості Харківської області становила понад 5 млн. крб.

Сучасне виробництво вимагає значно прискореного впровадження планів НОП, розширення наукових досліджень у галузі

Тільки в Українській РСР цим тепер займається понад 100 науково-дослідних інститутів союзного і республіканського підпорядкування, кафедри вищих учбових закладів, відділи і бюро на промислових підприємствах. За останні п'ять—шість років радянськими вченими (економістами, соціологами, юристами та ін.) опубліковано значну кількість наукових досліджень. В яких марксистсько-ленінське вчення про НОП розвивається

та збагачується на основі узагальнень практики комуністичного будівництва. Підсумком цієї роботи стало створення основ наукової організації праці на промисловому підприємстві, оволодіння якими є складовою частиною економічної підготовки керівників підприємств, промислових об'єднань, ІТП, робітників. Проте ще й сьогодні багаторічне питання цієї складної проблеми не вирішене остаточно, залишаються предметом дискусій, а тому, природно, вимагають дальшої розробки.

Рух за наукову організацію праці в роки 9-ї п'ятирічки став найактуальнішою проблемою кожного підприємства. Це зумовлено рядом обставин. Змінились головні фактори підвищення ефективності суспільного виробництва. Якщо під час будівництва матеріальної бази соціалізму переважали в значній мірі екстенсивні фактори зростання виробництва, то в розвинутому соціалістичному суспільстві центр ваги переноситься на інтенсивні фактори розвитку економіки. Йдеться про те, як зазначається в доповіді Л. І. Брежнєва про 50-річчя утворення СРСР, щоб економічне зростання дедалі більшою мірою відбувалось шляхом підвищення продуктивності праці і прискорення науково-технічного прогресу, шляхом повнішого використання діючих виробничих потужностей, шляхом віддачі від кожного вкладеного в господарство карбованця, кожної тонни металу, палива, цементу, добрив, що використовуються у виконанні цього ключового завдання. Наукова організація праці набуває дійсно державного значення.

Швидкий розвиток науки і техніки об'єктивно вимагає переходу до **вищого ступеня організації праці**, яким є НОП [3, с. 65]. Технічний прогрес, поєднаний з науковою організацією праці, стає вирішальним засобом підвищення продуктивності праці, головною підмогою створення матеріально-технічної бази комунізму. Підраховано, що коли взяти весь приріст продуктивності праці за 100% і розкласти його на основні фактори, то на фактор технічного прогресу в роки 8-ї п'ятирічки припало майже 70% приросту продуктивності праці, а решта — 30% — на долю організаційних факторів. Якщо врахувати ту обставину, що один процент приросту продуктивності праці лише в промисловості країни забезпечує додатковий випуск продукції майже на 4 млрд. карбованців, то стає зрозумілим велике значення організаційних факторів в комуністичному будівництві.

Відставання організації праці від рівня розвитку техніки призводить до неефективного використання останньої, до нерационального витрачання матеріальних і трудових ресурсів країни, стримує в цілому ефективність виробництва. Порушення цього взаємозв'язку має такі ж наслідки, як і порушення вимог будь-якого економічного закону. Чим вищий рівень організації праці, тим вищі показники промислового підприємства по використанню техніки. Навіть найпередовіша техніка без-

сильна, якщо не буде продумано організована праця людей, які її обслуговують. Тому, як зазначав у доповіді про Директиви ХХІV з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 рр. О. М. Косигін, — поряд з механізацією праці треба систематично підвищувати організацію виробництва і праці, поширювати передові методи праці, рішуче скорочувати втрати робочого часу [4, с. 159].

Недоліки в організації виробництва і праці призводять до значних простоїв устаткування, втрат робочого часу, неповного використання виробничих фондів. Статистичні дані добового обстеження, проведеного Харківським облстатуправлінням (травень, 1971 рік) на 58 машинобудівних заводах області показали, що з усього встановленого металообробного устаткування в першу зміну працювало 81,3%, в другу — 56,7% і в третю — лише 7,8%. Цілозмінні простої становили більш ніж 35 тисяч верстато-змін, причому на недоліки в організації виробництва і праці припадало майже 10% цих простоїв, решта — через неукомплектованість кадрами, ремонт устаткування та ін. [8, с. 53].

При раціональній організації виробництва і праці кожне промислове підприємство має змогу найповніше використовувати машини і механізми, матеріальні і трудові ресурси, збільшити випуск продукції на 25—30%. Саме в такому напрямку проводиться робота на Харківському електротехнічному заводі, де здійсненням наукової організації виробництва і праці займається бюро НОП. Завдяки впровадженню комплексних планів НОП на ньому поліпшилось не тільки планування робочих місць, але й оснащення їх різними механізмами і устаткуванням.

Після переходу ХЕЛЗу на нові методи господарювання в 1967 р. творчими бригадами було розроблено 36 комплексних планів по вдосконаленню організації праці, що дало змогу поліпшити умови праці робітників, підвищити її продуктивність на 37% і одержати майже 20 тисяч карбованців економії. Це позначилось на всій роботі заводу в цілому. Про це свідчать і показники його виробничої діяльності в нових умовах господарювання, наведені в таблиці, де 1966 р. прийнятий за 100% [6, с. 62].

Наукова організація праці разом з іншими заходами дає змогу підприємству значно збільшити випуск продукції при найефективнішій організації виробничого процесу, швидко впроваджувати нову техніку, нарощувати і підтримувати основні фонди на належному рівні, підвищувати коефіцієнт завантаження устаткування. Вона виступає як важливий засіб висококоефективного використання речових і особистих факторів виробництва, що знаходить свій конкретний прояв у раціональній розстановці всіх працівників, застосуванні ефективних засобів організації робочих місць, в оперативному управлінні

Показники	Р о к и			
	1967	1968	1969	1970
Реалізація продукції	103,8	110,4	116,7	122,9
Прибуток від реалізації	111,5	122,6	136,6	143,6
Рентабельність промислово-виробничих фондів	101,0	102,3	103,1	106,2
Випуск продукції на карбованець основних фондів	100,8	101,4	101,4	101,6
Зйом продукції з квадратного метра виробничої площі	107,0	110,0	111,2	112,4
Коефіцієнт завантаження устаткування	—	111,8	111,8	112,0

на всіх ділянках виробництва, ритмічній організації постачання сировини, матеріалів, зладженого транспортування і переміщення вантажів та ін. Все це приводить до зростання продуктивності праці, забезпечує ефективність виробничого процесу в цілому.

Проте підвищення продуктивності праці, ефективності виробництва в цілому дуже важливе, але далеко не єдине питання змісту наукової організації праці на промисловому підприємстві. Наукова організація праці — проблема не тільки і не стільки технічна, а в першу чергу соціально-економічна. З її допомогою соціалістичне промислове підприємство може ефективніше використовувати працю робітників, підвищувати її продуктивність, зберігати здоров'я людини, підносити її працездатність до високого рівня. Вона має важливе значення в справі виховання робітників в процесі виробництва матеріальних благ, перетворення праці в першу життєву потребу.

З розвитком соціалістичного виробництва дедалі більше уваги на промислових підприємствах надається саме цим питанням. Адже удосконалювати методи живої праці на наукових засадах — це значить створювати необхідність удосконалення всієї системи виробничих відносин, систематично підвищувати ступінь привабливості праці, усувати односторонність і примітивізм, професійну закованість, забезпечувати нормальне відтворення робочої сили тощо. Не залишається незмінним і характер самої праці. Вона поступово акумулює в собі риси, які притаманні комуністичній праці. Це впливає з основних особливостей суспільної праці при розвинутому соціалізмі та існуючих соціально-економічних умовах. Творча, науково організована праця робітників, селян та радянської інтелігенції є могутньою рушійною силою соціалістичного виробництва, якій притаманні такі риси як свідомо дисципліна, почуття ко-

лективізму, взаємовиручки, турбота про інтереси всього суспільства. А це сприяє дальшому вдосконаленню виробничих відносин соціалістичного виробництва на його розвиненій стадії. Тому наукова організація праці, як учив великий Ленін, є одним з найважливіших і найбільш вдячних завдань реорганізації суспільства.

Однак в економічній літературі подекуди трапляються спроби спростити проблему НОП, звести її зміст до заходів по впровадженню нової техніки, поліпшення технологічних процесів тощо. З цим погодитися не можна. Водночас деякі з них, висвітлюючи питання наукової організації праці, намагаються абстрагуватись від рівня техніки, технології виробництва. Як вказував К. Маркс, технічна революція «раз у раз робить перевероти в технічному базисі виробництва, а разом з тим і в функціях робітників і в суспільних комбінаціях процесу праці... природа великої промисловості зумовлює зміну праці, рух функцій, всебічну рухливість робітників» [1, т. 23, с. 461]. Йдеться про те, що між технічним базисом і організацією праці існує певна відповідність, взаємозв'язок. Без урахування цього положення, що виступає важливою методологічною умовою розкриття змісту НОП, не можна зрозуміти всієї проблеми в цілому, правильно визначити основні напрямки роботи підприємства по її здійсненню на різних етапах комуністичного будівництва.

З вище зазначеного логічно випливає висновок: наукова організація праці на промисловому підприємстві — це такий комплекс питань, який повинен взаємозв'язувати всі сторони і сфери виробничої діяльності трудового колективу. Кожне промислове підприємство повинно вирішувати такі завдання: **економічне** — підвищення продуктивності праці, найефективніше використання речових та особистих факторів виробництва, **психофізіологічне** — забезпечення змістовності праці, піднесення працездатності людини до високого рівня, збереження здоров'я працюючих; **соціологічне** — всебічний розвиток людини, створення умов перетворення праці в першу життєву потребу. Отже, наукова організація праці перестає бути просто системою технічних прийомів і методів, як про це говориться в ряді наукових досліджень з питань НОП, а виступає і як соціально-економічна проблема.

Суспільна організація праці відбиває певні виробничі відносини, які мають місце між членами трудового колективу. Ці відносини, насамперед, знаходять своє реальне відображення в планах розвитку народного господарства країни, кожного підприємства, в економічній політиці Комуністичної партії та Радянського уряду.

Особливо слід підкреслити значення такого напрямку НОП, як правильний розподіл робіт, встановлення раціональних пропорцій між окремими видами праці різної якості. Сьогодні особ-

ливо важливо на підприємствах, галузях народного господарства добитися оптимального співвідношення між основними і допоміжними робітниками, науково організувати їх працю. Справа в тому, що в народному господарстві країни є ще чимало підприємств, де сучасна техніка і наукова організація праці на основних ділянках співіснує з ручною працею на допоміжних роботах. Багато людей тут зайнято неефективною ручною працею. Мало використовується механізмів на вантажно-розвантажувальних, складських і ремонтних роботах. Якщо врахувати ту обставину, що трудящі, які зайняті допоміжними роботами, становлять у промисловості країни приблизно 46% усієї кількості працюючих, то стане зрозумілим, що удосконалення організації їх праці, дальша механізація і автоматизація — значний резерв підвищення продуктивності праці в цілому.

В останні роки відповідно до рішень XXIII і XXIV з'їздів партії, Пленумів ЦК КПРС та постанов Радянського уряду здійснена значна комплексна механізація виробничих процесів, послідовно скорочується питома вага ручної праці на промислових підприємствах. Практично завершено механізацію більшості основних робіт на металургійних заводах, у вугільних шахтах, шахтах по видобутку руди (без порізних робіт) чорних металів. Лише на Україні впроваджено близько 900 прогресивних технологічних процесів. В результаті продуктивність праці в промисловості республіки збільшилась у середньому на 4,6% на рік, вивільнено від ручних робіт понад 120 тис. робітників, у тому числі від важкої фізичної праці — близько 90 тис. чоловік, одержано економічний ефект більш як 300 млн. крб. [6, с. 18—19].

XXIV з'їзд КПРС вирішив: «На основі підвищення технічного рівня виробництва послідовно скорочувати застосування ручної і важкої, а також некваліфікованої праці в усіх галузях народного господарства». У вирішенні цього завдання НОП разом з іншими заходами має першочергове значення.

Наукова організація праці в допоміжному виробництві — дозволяє взаємопов'язувати основні і допоміжні роботи, добитися в деяких випадках зміни змісту праці через суміщення професій. Її завданням повинно стати: 1) чітке визначення функціональних обов'язків працюючих, 2) впровадження графіків черговості виконання робіт, 3) чітка централізація і спеціалізація, 4) раціоналізація прийомів і методів праці, 5) широке впровадження нормованих завдань для допоміжних робітників тощо.

Практика багатьох підприємств показує, що відсутність нормованих завдань у допоміжному виробництві і призводить до того, що використання робочого часу тут менш раціональне ніж у основному. Скорочення втрат робочого часу на основі заходів НОП дозволяє добиватись підвищення продуктивності праці

в цілому на підприємстві майже на 10%¹. Крім того, впровадження обгрунтованого нормування праці, впорядкування завантаження роботою протягом зміни дозволяє вивільнити майже 25% їх чисельності на підприємстві. Це особливо важливо в умовах сьогоднішнього дня, коли структура робочих кадрів багатьох підприємств свідчить про необхідність її дальшої раціоналізації на основі заходів НОП. Цього можна досягти суміщенням професій, розширенням зон обслуговування, впровадженням типових структур управління та нормативів чисельності апарату управління, застосуванням бригадного кооперування праці тощо. Досвід роботи Щокінського хімкомбінату в цьому напрямку показує про високу ефективність перелічених заходів.

Отже, наукова організація праці в сучасних умовах господарювання забезпечує правильне і найефективніше використання головної продуктивної сили нашого суспільства — трудящих, їх досвіду, всезростаючих знань, сприяє дальшому підвищенню продуктивності праці та ефективності соціалістичного суспільного виробництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 23, 847 с.
2. Ленін В. І. Твори, т. 29, 543 с.
3. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К. Політвидав України. 1962, 126 с.
4. «Матеріали XXIV з'їзду КПРС». К., Політвидав України. 1971, с. 359.
5. Брежнев Л. І. Програма на Харківському тракторному заводі. 13 квітня 1970 року. «Радянська Україна», 14 квітня 1970 р.
6. Господарська реформа: підсумки, досвід, проблеми. К., Політвидав України, 1972.
7. «Социалистический труд», 1971, № 11.
8. «Економіка Радянської України», 1973, № 3.

К. М. Олійник, канд. економ. наук

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

І ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЯ ЯКІСНОГО ЗРОСТАННЯ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

Створення основ вчення про розвинутий соціалізм, його сутність і шляхи побудови в СРСР, сам термін — «розвинуте соціалістичне суспільство» — належать В. І. Леніну [див. 1, т. 22, с. 128; т. 25, с. 427; т. 27, с. 263; т. 30, с. 299—300; т. 31, с. 30—31]. В роботах В. І. Леніна ми знаходимо і загальну характеристику розвинутого соціалізму на тому етапі його розвитку, який безпосередньо передувє комунізму [див. 1, т. 27, с. 182; т. 30, с. 421; т. 31, с. 462].

Окремі риси розвинутого соціалізму були охарактеризовані в багатьох партійних документах [див. 2, с. 89—90, 356, 563—564]. Але найповніша і всебічна характеристика його в СССР дана у звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду партії.

Взагалі економічна сутність розвинутого соціалізму може характеризуватись як створення вищої форми суспільного процесу виробництва — «планомірно розвинутої кооперації праці в масштабі народного господарства» [див. 4, с. 32]. Вона базується на великих державних і колгоспно-кооперативних підприємствах, що в масштабах країни становлять єдиний взаємопов'язаний народногосподарський комплекс, стрижнем якого є сучасна багатогалузева індустрія. Інтернаціоналізація суспільного виробництва і збільшення його масштабів, впровадження комплексної механізації і автоматизації, підвищення ролі науки, прогрес якої випереджає технічний і виробничий, поступовий перехід до комплексного розвитку економічних районів і створення ряду великих народногосподарських автоматизованих комплексів, поглиблення спеціалізації і зростання концентрації виробництва на базі великих виробничих об'єднань, швидкі структурні зрушення в бік найновіших галузей господарства, зростання індустріалізації сільського господарства свідчать про те, що в Радянському Союзі функціонує матеріально-технічна база, адекватна розвинутому соціалізму. Досить сказати, що сучасний промисловий комплекс СРСР поєднує понад 400 різних галузей і майже 500 видів самостійних виробництв, проти 189 в 1910—1912 рр. Він дає зараз промислової продукції у 321 раз більше рівня 1922 р. і становить майже п'яту частину світового промислового виробництва [див. 10, с. 125, 62]. Розвинуту кооперацію праці зрілого соціалізму характеризує високий рівень усупільнення і посилення провідної ролі загальнонародної власності при одночасному зближенні колгоспно-кооперативної власності з загальнонародною по характеру фондів, формі організації праці, розподілу фондів та інш.

Розвинутому соціалізму притаманний вищий рівень планування народного господарства, що поєднує виробниче планування з соціальним, комплексне перспективне планування з довгостроковим прогнозуванням, розробку єдиної системи оптимального планування і управління економікою з застосуванням математичних методів і електронно-обчислювальної техніки. Відбувається розширення сфери дії закону планомірного, пропорціонального розвитку народного господарства, оскільки він охоплює науку і техніку, економіку і соціальні процеси, культуру та інші сфери духовного життя суспільства.

При розвинутому соціалізмі створюється можливість і необхідність спрямування економіки на вирішення завдань, пов'язаних з підвищенням добробуту трудящих. При цьому суспільство ставить це питання значно ширше, ніж раніше. Зараз йдеться «про створення умов, які б сприяли всебічному розвитку здібностей і творчої активності радянських людей, усіх трудящих, тобто про розвиток головної продуктивної сили суспільства» [див. 3, с. 47]. Усе це характеризує новий етап дії

основного економічного закону соціалізму, поглиблення цієї дії за умов розвинутого соціалізму

Модифікації закономірностей економічного розвитку зрілого соціалістичного суспільства пов'язані не тільки з змінами в дії основного економічного закону і закону планомірного, пропорційного розвитку народного господарства. Вони зумовлені новим, вищим ступенем зрілості продуктивних сил та виробничих відносин даного ступеня розвитку соціалізму в порівнянні з етапом його становлення і так чи інакше стосуються і інших економічних закономірностей. І хоч на цих етапах діє одна і та ж система економічних законів, переваги соціалізму над капіталізмом, а також дії специфічних законів соціалізму найповніше розкриваються у розвинутому соціалістичному суспільстві. Разом з тим, модифікації закономірностей економічного (і не тільки економічного) розвитку такого суспільства детерміновані прискоренням науково-технічного прогресу і підвищенням на цій основі науково-технічного рівня кооперації праці в масштабах суспільства.

Провідною силою неухильного руху соціалістичного суспільства вперед є робітничий клас, керований ленінською Комуністичною партією. XXIV з'їзд КПРС науково обґрунтував зростання провідної ролі робітничого класу у зміцненні розвинутого соціалістичного суспільства і створенні матеріально-технічної бази комунізму. Вона визначається характером власності, структурою економічних відносин і усією системою суспільно-політичних інститутів. До того ж робітничий клас безпосередньо пов'язаний з провідною загальнонародною власністю і виступає заступником усіх важливих починань. «Робітничий клас був і лишається основною продуктивною силою суспільства,— підкреслено на XXIV з'їзді партії,— його революційність, дисциплінованість, організованість, колективізм визначають провідне становище його в системі соціалістичних суспільних відносин» [3, с. 83].

Інтереси робітничого класу — авангарду комуністичного будівництва збігаються з корінними інтересами селянства і інтелігенції. Тому він об'єднує навколо себе всіх трудящих, є їх природним керівником у процесі комуністичного будівництва. Провідна роль робітничого класу є об'єктивною закономірністю розвинутого соціалістичного суспільства.

Робітничий клас впливає на всі сторони суспільного життя як безпосередньо, так і через діяльність Комуністичної партії, яка в результаті перемоги соціалізму стала авангардом усього радянського народу. Подальше зростання керівної ролі КПРС за умов розвинутого соціалізму є разом з тим і посиленням керівної ролі робітничого класу.

Усі названі процеси, пов'язані з якісними змінами матеріально-технічних і соціально-економічних умов життя соціалістичного суспільства, не могли не відбиватись на функціонуванні

і розвитку його основної продуктивної сили. Вони вплинули перш за все на тип і режим розширеного відтворення сукупної робочої сили за умов розвинутого соціалізму в порівнянні з періодом його становлення. Слід сказати, що і функціонування, і характер відтворення сукупної робочої сили на всіх етапах розвитку соціалізму визначаються і регулюються не одним, як твердять окремі автори, а рядом економічних законів соціалізму. Це і основний економічний закон, і закон планомірного, пропорціонального розвитку, народонаселення, розподілу за працею і через суспільні фонди споживання, відшкодування затрат робочої сили, відповідності робочої сили рівню і характеру знарядь виробництва, переміни праці, неухильного зростання продуктивності праці та інш.

Зміни режиму відтворення сукупної робочої сили за останні десятиріччя, що зумовлені змінами режиму відтворення населення, відбилися перш за все на трудовій структурі економічно активного населення. За даними двох останніх переписів, доля працездатного населення країни знизилась з 55,7% у 1959 р. до 52,3% в 1970 р., доля зайнятого населення по відношенню до працездатного зросла з 88,2% у 1959 р. до 92,4% у 1970 р. [див. 7, с. 50, 51, 117; 13, с. 4]. Разом з тим, за останнє десятиріччя потреба трудових ресурсів значно випереджала їх приріст. Така ж тенденція спостерігається і зараз, незважаючи на те, що в дев'ятій п'ятирічці очікується найвищий за весь післявоєнний період природний приріст працездатного населення [див. 6, с. 30, 31].

Більше половини (55%) всього зайнятого населення країни — робітничий клас, численість якого зростає швидкими темпами. Так, якщо в 1928 р. робітників було 8,5 млн. чоловік в 1940 — 22,8 млн., в 1960 р. — 44,4 млн., то в 1971 р. — 66,2 млн. [див. 14, с. 22; 10, с. 345]. При цьому кількість робітників з 1928 по 1940 рр. щорічно збільшувалася на 1,2 млн., а з 1950 р. — більше, ніж на 1,7 млн. чоловік на рік.

Зміни середньорічної кількості робітників і службовців в окремих галузях народного господарства відбувалися нерівномірно. Найзначніше збільшення робітників і службовців мало місце в таких галузях як хімічна, машинобудівна та металообробна промисловість, транспорт, зв'язок, торгівля і громадське харчування, матеріально-технічне постачання. Характерно, що сфера послуг за темпами зростання кількості робітників і службовців перебільшила галузі матеріального виробництва.

Постійні перебудови в технічному базисі сучасного виробництва, що супроводжуються ускладненням праці, зумовлюють також зміну місця, ролі і функцій робітника в процесі праці, вимагаючи від нього виключної професійно-кваліфікаційної мобільності і вміння постійно пристосовуватись до умов, що змінюються.

В СРСР та інших економічно розвинутих країнах показником культурно-технічного рівня робітників є тепер не письменність,

а освіта. Сучасний високий загальноосвітній стандарт знань — це фундамент професійної підготовки робітників для сучасного виробництва. Порівняння даних переписів 1939, 1959 і 1970 рр. показало, що загальноосвітній рівень зайнятого населення розвинутого соціалізму значно зріс порівняно з рівнем кінця 30-х років. Так, якщо в 1939 р. вищу і середню (повну і неповну) освіту мали 12,3% усіх працюючих, то в 1972—69,7%. За цей же період ще значніше зріс загальноосвітній рівень робітників. Наприклад, в 1939 р. лише 8,4% робітників мали вищу і середню (повну і неповну) освіту, а в 1972 р.— 64%. Таким чином, їх освітній рівень підвищився майже у 8 разів. У той же час кількість осіб з початковою і незакінченою восьмирічною освітою зменшилась з 35% в 1959 р. до 25% в 1970 р., а з освітою нижчою за початкову — з 24% до 10% [див. 13, с. 1].

За цей же період значні зміни відбулися в професійній структурі робітничого класу і його кваліфікаційному рівні. Про зростання професійної мобільності робітничого класу свідчать, зокрема, такі дані: у 1920 р. статистика СРСР нараховувала в промисловості 5496 професій і спеціальностей, в 1926—10371, в 1939 р. — 18597, в 1959 р. — 28230, а в 1969 р. — понад 40 тис. спеціальностей [див. 12, с. 56]. Якщо в 1926 р. було тільки 14 інженерних спеціальностей, то в 1969 р. — понад 600. Найшвидкими темпами зростала доля провідних професій механізованої праці. Наприклад, у промисловості за період з 1925 по 1968 рр. загальна кількість робітників збільшилась у дев'ять разів, а зайнятих механізованим трудом — в 16 разів. Зараз ця категорія робітників становить понад дві третини робітничого класу.

Зміна кваліфікаційної структури робітничого класу проявляється перш за все у збільшенні долі висококваліфікованих робітників і інженерно-технічних працівників у загальній кількості зайнятих, а також в скороченні питомої ваги малокваліфікованих робітників. Про величезні зрушення, що відбулися у кваліфікаційній структурі сукупної робочої сили, свідчать такі дані. Якщо в 1928 р. кваліфіковані і висококваліфіковані робітники становили 18,6%, а малокваліфіковані і некваліфіковані — 81,4% загальної чисельності робітників промисловості, то в 1937 р. відповідно — 40,5% і 59,5%; в 1959 р. — 51,7% і 48,3%, а в 1965 р. — 65,2% і 34,8% [див. 15, с. 126; 14, с. 92]. Сучасні зміни в характері і рівні кваліфікації робітників зумовлені тими ж причинами, які у свій час привели до виникнення професій широкого профілю.

Характерною особливістю кваліфікованих робітників широкого профілю, як вказують у своїх роботах М. Я. Сонін, В. В. Крєвневич, В. Б. Белкін, А. П. Осипов — автори книги «Человек и его работа» — та інші дослідники, є їх високий загальноосвітній і загальнотехнічний рівень, розширення трудових функцій з перевагою у них розумової праці. Разом з тим,

робітник широкого профілю — це принципово новий робітник, а не просто робітник з ширшими, ніж раніше, знаннями і навичками. Широкий профіль — це новий технічний рівень розвитку, основою якого є політехнізм знань і вмінь.

За розрахунками галузевих інститутів у машинобудуванні і металообробці доля робітників, яким необхідний високий рівень освіти (8—10 класів) і тривалі строки професійного навчання (1 рік і більше) у 1965 р. становила 32,6%, а по промисловості в цілому 30—35%. В 1970 р. питома вага таких робітників в промисловості в цілому підвищилась до 40% і в 1980 р. досягатиме не менше 50% від усіх зайнятих [див. 9, с. 183, 186, 387].

Питома вага висококваліфікованих робітників в загальній кількості зайнятих зростає і буде зростати й надалі. Це цілком закономірний процес для економіки розвинутого соціалізму. Але зв'язок «освіта — праця» — небезпроблемний. Сам науково-технічний прогрес, зміни у джерелах поповнення сукупної робочої сили, перехід до обов'язкової середньої освіти, ускладнення і диференціація потреб особи у сфері її виробничої діяльності — все це породжує багато складних теоретичних і практичних проблем, що потребують свого розв'язання.

Ось уже кілька років підряд у працях соціологів і економістів з'являються твердження про так звану «інфляцію освіти», що ніби спостерігається в країні, робляться пропозиції «переорієнтувати середню школу з вуза на виробництво». Інші автори по аналогії розглядають проблему «надмірності інженерів і техніків» і пропонують орієнтувати випускників середньої школи головним чином на професійно-технічні училища.

На нашу думку, ніякої надмірності середньої освіти в порівнянні з сучасними умовами виробництва немає. Як свідчить практика, уже сьогодні нерідко робітники не тільки з середньою освітою і підготовкою в ПТУ, але й середньою спеціальною освітою не завжди справляються з висококваліфікованою роботою в новому ритмі і в підвищеному параметрі точності і чистоти обробки. І уже зараз за підрахунками економістів для більшості нових спеціальностей чорної металургії, машинобудування, електроенергетики, хімії і ряду інших галузей промисловості потрібна підготовка в обсязі середньої школи або технікуму. В цілому в народному господарстві, як свідчать дані останнього перепису населення, 35% зайнятих все ще мають низький рівень освіти: 25% — початкову, а 10% — нижче початкової. В таких галузях, як сільське господарство, лісова і деревообробна промисловість, виробництво будматеріалів та інших — ще відносно багато молоді, яка не має восьмирічної освіти.

Робітники з середньою освітою тільки недавно стали масовим явищем. Середня шкільна підготовка індустріальних робітників віком до 28 років знаходиться зараз десь між восьми

і дев'яти роками (класами). У США і Японії — трохи більше, у інших розвинутих країнах стільки ж або менше [див. 4, с. 74].

Що ж до середнього виробничого навчання, то воно поки що для 3/4 усіх робітників вимірюється не роками, а місяцями. Тому спостерігається невідповідність між загальноосвітньою і професійною їх підготовкою. І як наслідок — зростання рівня кваліфікації робітників не відповідає темпам ускладнення праці.

Дослідження окремих авторів і дослідницьких колективів показали, що на більшості промислових підприємств середній розряд робітників нижчий середнього розряду роботи по заводу в цілому і розрив між цими показниками поступово збільшується [див. 9, с. 141; 5, с. 16]. Це підтверджується і нашими дослідженнями, проведеними на п'яти великих харківських заводах, які показали, що за період з 1966 по 1970 рр. тільки на одному з них кваліфікаційний рівень робітників відповідав рівню складності робіт.

Разом з тим ми підтримуємо думку Б. Р. Рященка, В. Р. Полозова, Л. Бляхмана, В. А. Жаміна, В. В. Кривневич, В. С. Немченко, В. А. Перевазко, Г. П. Прощарук та інших економістів, які вважають, що середня освіта може бути реалізована за певних умов на більшості робочих місць уже сьогодні. Загально визнано, що з підвищенням освіти зменшується витрата часу на здобуття і підвищення виробничої кваліфікації, на освоєння нових видів робіт і нових механізмів, на вдосконалення технології, поліпшення якості виготовленої продукції, зростання раціоналізаторської і винахідницької діяльності. В твердженнях авторів про надмірність як середньої освіти, так і спеціалістів, часто випускається з поля зору соціальна функція освіти при соціалізмі. Ця функція полягає в підготовці освічених, всебічно розвинених людей, творців не тільки технічного, але й соціального і культурного прогресу, активних будівників комунізму. Соціальна цінність освіти безмірна і тому до неї не повинно бути утилітарного підходу, прив'язування її тільки до сьогоднішніх потреб виробництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Соціалістична революція і право націй на самовизначення (тези). Твори, т. 22, с. 128—140.
- Ленін В. І. Держава і революція. Вчення марксизму про державу і завдання пролетаріату в революції. Твори, т. 25, с. 343—446.
- Ленін В. І. Первісний начерк статті «Чергові завдання Радянської влади». Твори, т. 27, с. 173—188.
- Ленін В. І. Засідання ВЦВК 29 квітня 1918 р. Твори, т. 27, с. 243—275.
- Ленін В. І. Доповідь про роботу ВЦВК і Раднаркому на першій сесії ВЦВК VII скликання 2 лютого 1920 р. Твори, т. 30, с. 285—304.
- Ленін В. І. IX з'їзд РКП(б). Заключне слово по доповіді Центрального Комітету 30 березня. Твори, т. 30, с. 419—426.
- Ленін В. І. Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі. Твори, т. 31, с. 5—93.

- Ленін В. І. VIII Всеросійський з'їзд Рад. Доповідь про діяльність Ради Народних Комісарів 22 грудня 1920 р. Твори, т. 31, с. 436—464.
2. Брежнев Л. І. Ленінським курсом, т. 2, К., Політвидав України, 1970, 577 с.
 3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971, 360 с.
 4. Бляхман Л. Избыток образования или неумение его использовать? «Молодой коммунист», 1972, № 11, с. 70—74.
 5. Жамин В. А., Егизарян Г. А. Эффективность квалифицированного труда. М., «Экономика», 1968, 230 с.
 6. Зеленский Г., Воронин Е. Трудовые ресурсы в девятой пятилетке. «Плановое хозяйство», 1971, № 8, с. 27—33.
 7. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. СССР. (Сводный том). М., 1962, 284 с.
 8. Козлов Г. А. Некоторые черты развитого социализма. с.25—48. — В кн.: Экономические и социально-политические проблемы коммунистического строительства в СССР. М., «Мысль», 1972, 349 с.
 9. Кривневич В. В. Влияние научно-технического прогресса на изменение структуры рабочего класса СССР. Итоги и перспективы. М., «Наука», 1971, 389 с.
 10. Народное хозяйство СССР. 1922—1972 гг. Юбилейный стат. ежегодник. М., «Статистика», 1972, 847 с.
 11. Распределение численности рабочих промышленности и строительства по тарифным разрядам на I VIII—1962 г. и I.VIII—1965 г. «Вестник статистики», 1966, № 3, с. 92—94.
 12. Ременников Б. К вопросу о прогнозировании образования. «Экономические науки», 1970, № 6, с. 51—57.
 13. Сообщение ЦСУ СССР. Население нашей страны. «Правда», 17 апреля, 1971.
 14. «Труд в СССР», Стат. сборник, М., «Статистика», 1968, 342 с.
 15. Труд и заработная плата в СССР. М., «Экономика», 1969, 471 с.

Є. П. Данильченко

СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ У ВИРОБНИЦТВІ ПРЕДМЕТІВ СПОЖИВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ КОМУНІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА

Найвища мета суспільного виробництва при соціалізмі — найповніше задоволення матеріальних і культурних потреб трудящих. XXIV з'їзд КПРС відзначив, що курс, узятий партією на забезпечення значного зростання добробуту радянського народу в нинішній п'ятирічці, визначатиме також загальну орієнтацію господарського розвитку країни у наступні роки [4, с. 46].

Питанню неухильного підвищення життєвого рівня народу наша партія і держава приділяли велику увагу з часу встановлення Радянської влади. Але в початковий період існування Радянської держави бурхливого розвитку набула важка індустрія, яка забезпечила велетенський економічний, соціальний і культурний прогрес. В умовах розвинутого соціалізму матеріально-технічні передумови, закладені в ті героїчні роки, обумовили глибокий поворот у напрямку зростання виробництва предметів споживання. Разом з тим, орієнтація на переважне зростання промислового виробництва предметів споживання не змінює загальної лінії на прискорений розвиток першого підрозділу суспільного відтворення.

Значне зростання виробництва предметів споживання передбачає зміцнення матеріальної основи стимулювання продуктивності праці в галузях народного господарства. Внаслідок цього більшої уваги набуває економічне значення особистого споживання у підвищенні ефективності суспільного виробництва. Та коли нинішній етап науково-технічного прогресу обумовлює постійне зростання вимог з боку виробництва до самих працівників, то стає необхідним створення умов, які б сприяли всебічному розвитку здібностей і творчої активності трудящих — головної продуктивної сили суспільства.

Відомо, що засоби виробництва і робоча сила — неодмінні фактори виробничого процесу. Вони обумовлюють неминучий розподіл виробництва і відтворення матеріальних благ на два неоднакових і водночас нерозривно пов'язаних між собою потоки — виробництво засобів виробництва і виробництво предметів споживання. Оскільки робоча сила відтворюється внаслідок споживання людьми засобів існування, остільки регулярність особистого споживання є природною передумовою життєвої діяльності і працездатності людей. Його безперервність можлива тільки завдяки постійному заміщенню витрачених засобів новоствореними. У зв'язку з цим процес відтворення об'єктивно включає в себе і виробництво предметів споживання.

Створенню належних умов для поширення відтворення робочої сили в деякій мірі будуть сприяти (поряд з іншими чинниками) прискорені темпи промислового виробництва предметів споживання.

Отже, забезпечення повного достатку матеріальних і культурних благ передбачає не тільки швидкий розвиток виробництва засобів виробництва. Зростання обсягу виробництва предметів споживання становить у свою чергу обов'язкову передумову для зростання продуктивності праці та обсягу продукції першого підрозділу. У зв'язку з цим виникає необхідність визначення у кожний даний момент оптимального співвідношення між темпами зростання обох економічних підрозділів, виходячи з органічного взаємозв'язку між виробництвом і споживанням. Виробництво, підкреслює К. Маркс, яке формує споживання, створює для нього матеріал, визначає спосіб споживання, збуджуючи у споживача потребу [1, т. 12, с. 675].

В. І. Ленін, критикуючи Туган-Барановського, який вважав можливим розвиток капіталістичного виробництва незалежно від обсягу особистого споживання, зауважив, що певне становище споживання є одним з елементів, пропорційності. При цьому він підкреслював, що з переважаючого виробництва засобів виробництва «аж ніяк не впливає, щоб виготовлення засобів виробництва могло розвиватися **зовсім незалежно** від виготовлення предметів споживання і **поза всяким зв'язком з ним**» [3, т. 4, с. 47].

При соціалізмі здійснюється безпосередній зв'язок між виробництвом і споживанням завдяки високому ступеню відповідності суспільного характеру виробництва суспільній формі розподілу результатів праці.

Однак первісна роль виробництва в умовах соціалізму не означає пасивної ролі споживання. Вони активно впливають один на одного. Разом з тим, будучи вирішальною силою суспільного розвитку, матеріальне виробництво відчуває на собі вплив суспільних потреб. «Без потреби немає виробництва. Але саме споживання відтворює потребу»,— писав К. Маркс [1, т. 12, с. 675].

Важливий висновок з фундаментальних положень марксистсько-ленінської теорії відтворення про нерозривну єдність виробництва і споживання полягає в тому, що народно-господарські пропорції, уся структура суспільного виробництва повинні визначатися на основі вивчення суспільних потреб.

Потреби суспільства не виникають самі по собі. Вони формуються під впливом багатьох факторів. Серед них відзначаються: рівень розвитку суспільного виробництва, кількість населення, його національний та статевий і віковий склад, географічні умови, соціальний лад суспільства. Тому потреби перебувають у постійному розвитку. В. І. Ленін цей процес називав законом підвищення потреб і виводив його безпосередньою із зростання суспільного виробництва [див. 2, т. 1, с. 95].

Таким чином, споживання і потреби нерозривно пов'язані з виробництвом. Але цей зв'язок здійснюється на різному рівні. Споживання не може обігнати виробництва, тоді як потреби, що виникли на базі даного рівня виробництва, можуть випереджати цей рівень, створюючи стимули подальшого розвитку виробництва.

Існуючі в кожен даний момент суперечності між рівнем розвитку суспільного виробництва і суспільними потребами розв'язуються шляхом розвитку як виробництва, так і потреб.

Однією з форм прояву потреб у сфері товарно-грошового обігу є платоспроможний попит. Однак він не збігається з попитом на товари. Це пов'язано з тим, що в протизагальному попитові, як формі прояву потреби, кінцевий визначається не стільки бажанням споживача, скільки запропонованими товарами. На наш погляд, оскільки платоспроможний попит відбиває тільки частку суспільної потреби, виникає необхідність вивчити і ту частку загальної потреби, яка ще не набула форм платоспроможного попиту. Ця необхідність зумовлена самим зростанням виробництва при соціалізмі.

Супроводжуване збільшенням національного доходу зростання виробництва приводить до того, що частка нових потреб швидко набуває форм платоспроможного попиту. Перед економічною наукою саме життя ставить завдання своєчасно прогнозувати попит. Задоволення кількісних потреб суспільства у пред-

метах споживання викликає також необхідність розширення, оновлення асортименту на підвищення якості товарів.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що зростання виробництва і потреб супроводжується об'єктивно необхідними структурними зрушеннями, які у свою чергу приводять до різноманітних непропорціональних змін у розвитку окремих виробництв і галузей народного господарства. До них можна віднести: підвищення питомої ваги виробництва промислових товарів у загальному обсязі вироблених за рік предметів споживання, збільшення частки предметів тривалого користування всередині цієї групи та ін.

У табл. 1 наведені показники, що характеризують темпи зростання галузей легкої промисловості за дві останні п'ятирічки.

Таблиця 1

Темпи зростання виробництва продукції галузей легкої промисловості СРСР за період 1960—1970 рр. (див. 7, с. 136).

Види виробництва	1965 р. в процентах до 1960 р.	1970 р. в процентах до 1965 р.
Виробництво предметів споживання (група «Б»)	136	149
Легка промисловість	113	151
в тому числі:		
текстильна	115	142
зокрема:		
бавовняна	113	115
шерстяна	103	169
трикотажна	166	192
Швейна	108	178
Шкіряна, хутряна і взуттєва	120	144

Табл. 1 свідчить про те, що в роки восьмої п'ятирічки (1965—1970 рр.) основні галузі легкої промисловості розвивалися неоднаковими темпами. Швейна промисловість за темпами розвитку у 1960—1965 рр. значно поступалася текстильній, а також шкіряній, хутровій і взуттєвій. За роки восьмої п'ятирічки швейна промисловість вийшла на перше місце. Істотні зміни у цей період відбулися всередині текстильної промисловості. Швидкими темпами тут розвинулись трикотажна і шерстяна промисловість. Така тенденція буде і в роки дев'ятої п'ятирічки. Так, за 1971—1972 рр. виробництво тканин усіх видів збільшилось на 8 процентів, а випуск верхнього трикотажу — на 16% [див. 6, с. 31].

Головною причиною структурних зрушень у галузях легкої промисловості є зростання добробуту трудящих. Поряд з підвищенням грошових доходів населення зростає попит його на якісні предмети споживання.

Зараз вироби масового пошиву відзначаються зовнішньою привабливістю та практичністю. Виготовлення їх значно дешев-

ше, ніж в умовах індивідуального пошиву. Збільшення попиту на одяг та білизну масового виготовлення супроводжується деяким зниженням попиту населення на тканини. Так, в Українській РСР у 1970 р. роздрібною мережею державної і кооперативної торгівлі реалізовано трикотажних виробів (в порівняльних цінах) у 3,8 раза більше, ніж у 1960 р. Продаж бавовняних тканин населенню республіки за той час скоротився на 16% (див. 8, с. 417).

Для забезпечення накресленого дев'ятим п'ятирічним планом зростання випуску продукції легкої промисловості посилюється технічне оснащення підприємств цієї галузі. Нині текстильна промисловість одержує прядильно-крутильні машини, які сприяють підвищенню продуктивності праці в 2,5—3 рази і поліпшують якість тканин [див. 6, с. 31]. Значно поширюється база сировини для легкої промисловості. Застосування синтетичних матеріалів у виробництві тканин сприяє зниженню їх собівартості, надає готовому одягу споживчих властивостей, відсутніх в аналогічних виробах з натуральної сировини. Використання штучних замінників сприяє відносному зменшенню споживання сільськогосподарської продукції для технічних потреб.

Дещо інакша структура виробництва продовольчих товарів. Відомо, що споживання їх має фізіологічні межі. У зв'язку з цим при загальному зростанні маси товарів, що їх споживає населення, частка продовольчих продуктів зменшується. Ця тенденція відбиває закономірність, що супроводжує зростання матеріального добробуту народу.

Прогресивні структурні зрушення у виробництві і споживанні харчових продуктів пов'язані з випереджаючими темпами розвитку галузей, що виробляють більш цінні, якісні продукти харчування. Свідченням цього є зміни у структурі роздрібного товарообороту найважливіших продовольчих товарів (див. табл. 2).

Таблиця свідчить про те, що у 1971 р. порівняно з 1940 р. значно збільшилось споживання населенням нашої країни м'ясних і молочних продуктів при відносному зменшенні продажу хліба і картоплі. При цьому, безперечно, не слід нехтувати впливом на обсяг і динаміку споживання рухомістю роздрібних цін.

Однак показники табл. 2 наочно говорять про загальну тенденцію в характері структурних зрушень у споживанні продуктів харчування, а також відповідно і у виробництві їх. Головною причиною відзначених змін є зростання реальних прибутків на душу населення, які становили у восьмій п'ятирічці 33% проти 19% у сьомій [4, с. 39—40].

Підкреслена нами закономірність матиме місце і в роки дев'ятої п'ятирічки. Державний план 1973 р. передбачає збільшення реальних доходів населення на 4,5% [6, с. 33]. Відповідно розширюється виробництво калорійних високоякісних харчових продуктів.

Таблиця 2

Структура роздрібного товарообороту державної і кооперативної торгівлі, включаючи громадське харчування, найважливіших продовольчих товарів в СРСР за 1940 і 1971 рр. (у %; за цінами відповідних років) *

Види товарів	1940	1971
Продовольчі товари	100	100
М'ясо та ковбасні вироби	9,7	14,3
Молоко та молочні продукти	1,9	6,6
Хліб і хлібобулочні вироби	27,2	7,7
Картопля	1,5	0,8

* Підраховано автором за даними ювілейного статистичного щорічника «Народное хозяйство СССР (1922—1972)». ЦСУ СССР, «Статистика», 1972 г., с. 896.

Водночас зростає споживання продуктів у розрахунку на душу населення [див. табл. 3].

Наведені у табл. 3 показники свідчать про значні структурні зрушення у споживанні продовольчих товарів. У 1971 р.

Таблиця 3

Споживання продуктів харчування в сім'ях робітників промисловості Москви, Ленінграда, Харкова, Донбасу, Горьківської, Свердловської та Іванівської областей за 1965 і 1971 рр. [див. 9, с. 384],
(на душу населення за рік, у кг).

Види товарів	1965	1971
М'ясо і сало (включаючи птицю і субпродукти у натурі)	62,3	81,4
Молоко і молочні продукти (в перерахунку на молоко)	334,0	388,6
Яйця — штук	177	275
Картопля	125,8	115,7
Хлібні продукти (хліб в перерахунку на борошно, крупи, бобові та макаронні вироби)	131,5	119,6

споживання м'ясопродуктів зросло порівняно з 1965 р. на 19,1 кг, молочних продуктів — на 54,6 кг і т. ін. Вони обумовлюють підвищення якості харчування в родинях робітників промислових міст, а також про зрушення у структурі попиту. Отже, удосконалення структури виробництва продуктів харчування є необхідною потребою зростаючого добробуту радянського народу. Слід також відзначити, що багато предметів споживання надходить у користування через суспільні фонди споживання, значення яких зростає по мірі руху нашого суспільства до комунізму.

Аналіз структурних зрушень у виробництві деяких промислових і продовольчих товарів, доповнений оглядом змін у споживанні, говорить про те, що на сучасному етапі комуністичного

будівництва завдання насичення ринку предметами споживання не обмежується сумарним покриттям платоспроможного попиту населення. XXIV з'їзд КПРС звернув увагу на важливість того, «які товари знайде покупець у магазинах, наскільки він буде задоволений їх різноманітністю і якістю» [4, с. 201].

Зростанню випуску предметів народного споживання, вдосконаленню асортименту і якості товарів належить важливе місце серед економічних і соціальних завдань дев'ятої п'ятирічки. У доповіді про 50-річчя з дня утворення СРСР товариш Л. І. Брежнєв говорив: «Ми хочемо зробити якнайбільше для поліпшення життя народу, для його щастя і зробити по можливості швидше» [5, с. 43—44].

Поширення теоретичних досліджень структурних зрушень у виробництві предметів споживання, впровадження практичних заходів, спрямованих на підвищення ефективності вивчення і прогнозування попиту, дозволять прискорити втілення в життя розробленої XXIV з'їздом КПРС програми значного підвищення добробуту радянського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Вступ (3 економічних рукописів 1857—1858 років). Маркс К., Енгельс Ф. Твори, вид. 2-е, т. 12, с. 667—694.
2. Ленін В. І. З приводу так званого питання про ринки. — Повн. збір. тв., т. 1, с. 63—113.
3. Ленін В. І. Замітка до питання про теорію ринків. — Повн. збір. тв., т. 4, с. 43—52.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971, с. 360.
5. Брежнєв Л. І. Про п'ятидесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., Політвидав України, 1972, 63 с.
6. Косыгин А. Н. Социально-экономическое развитие советского многонационального государства. — «Коммунист», 1972, № 17, с. 15—41.
7. Народное хозяйство СССР в 1970 г. М., «Статистика», 1971, 823 с.
8. Народное хозяйство Украинской РСР в 1970 році. К., «Статистика», 1971, с. 565.
9. Народное хозяйство СССР (1922—1972). М., «Статистика», 1972, с. 848.

О. В. Олійник

ПРО ЗАКОН ЗРОСТАЮЧОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА

Досягнення високих і сталих темпів зростання ефективності суспільного виробництва визначає головний зміст функціонування народного господарства країни в умовах розвинутого соціалістичного суспільства. У зв'язку з цим першочергового значення набуває подальша розробка проблеми зростання ефективності соціалістичного суспільного виробництва [див. 4, с. 247].

Практична реалізація завдань, пов'язаних з цією проблемою, вимагає всебічного методологічного і теоретичного аналізу суті

даного процесу, дослідження внутрішніх закономірностей його розвитку і виявлення на цій основі економічних форм, в яких цей процес відбувається. Серед всієї різноманітності питань, що охоплює ця проблема, найбільше значення мають дослідження, які спрямовані на пізнання закону зростаючої ефективності суспільного виробництва, розкриття механізму його дії, дослідження особливостей і форм виявлення цього об'єктивного економічного закону на різних етапах суспільного розвитку, визначення його місця і ролі в системі економічних законів соціалізму і розробку найефективнішого механізму його використання в умовах розвинутого соціалістичного суспільства.

Та все ж слід зазначити, що приблизно до середини 60-х років політико-економічний аналіз цього закону не був об'єктом спеціальних досліджень і розробок. У доповіді О. М. Косигіна на вересневому (1965 року) Пленумі ЦК КПРС відзначалось, що наші вчені — економісти мало займаються аналізом ефективності суспільного виробництва і розробкою пропозицій щодо її зростання [10].

В останні роки в нашій економічній літературі з'явився цілий ряд оригінальних монографічних праць, які роблять значний внесок у дослідження різних сторін закону зростаючої ефективності суспільного виробництва. Серед них можна виділити праці І. А. Тихонова, В. Я. Феодоритова, В. Д. Камаєва, В. С. Дадаяна, В. Я. Боброва, М. А. Паромова, Е. А. Акрамова; П. Я. Октярського, В. Є. Мазалова, В. С. Філонича і багатьох інших авторів. Прикметна риса усіх цих праць — розробка методологічних і теоретичних аспектів закону зростаючої ефективності суспільного виробництва на базі творчого розвитку ідей К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна.

Разом з тим ще не всі сторони даного економічного закону одержали повне і однозначне висвітлення і продовжують залишатися дискусійними. Пояснюється це, насамперед, недостатнім вивченням і складністю досліджуваної проблеми. Досі серед радянських економістів, які займаються розробкою методології і теорії ефективності суспільного виробництва, не досягнуто єдності поглядів у цілому ряді питань. Ось вони:

— чи є зростання ефективності суспільного виробництва об'єктивним економічним законом, чи це форма виявлення закону зростаючої продуктивності суспільної праці;

— якщо це закон, то чи є він загальним економічним законом, який діє в усіх суспільно-економічних формаціях, чи властивим лише ряду способів виробництва, чи специфічним законом, властивим лише соціалізму;

— чи є він законом функціонування, чи законом розвитку суспільного способу виробництва;

— чи діє він як абсолютний закон, чи як закон-тенденція.

Розгляд і аналіз деяких дискусійних питань з цього приводу і є метою дослідження.

Окремі економісти ототожнюють закон зростаючої продуктивності суспільної праці і закон зростаючої ефективності суспільного виробництва. Ось, наприклад, що пише П. Я. Октябрський: «Ефективність суспільного виробництва також пов'язана з загальним законом зростаючої продуктивності суспільної праці, що виражає об'єктивну необхідність зниження витрат праці на виробництво одиниці продукції. Власне, цей закон можна назвати загальним законом зростаючої ефективності суспільного виробництва» [5, с. 9].

Така точка зору, на наш погляд, не переконлива і не безсумнівна. Вона викликає принципові заперечення. Суперечливим є той момент, що П. Я. Октябрський, як і багато інших економістів (Н. І. Іванов, Д. С. Тон, В. В. Мозолін, І. І. Ройзман), ототожнює такі поняття як «продуктивність суспільної праці» і «ефективність суспільного виробництва», хоч вони і мають якісні і кількісні відмінності.

З точки зору марксистсько-ленінської політичної економії необхідне чітке розмежування між цими поняттями. В найзагальнішому вигляді ефективність суспільного виробництва можна

представити у вигляді відношення $\frac{\text{результат}}{\text{ресурси}}$ чи $\frac{\text{ефект}}{\text{ресурси}}$. Звідси ефективність суспільного виробництва характеризує результативність його з точки зору застосування живої і уречевленої праці. В свою чергу продуктивність суспільної праці виражає співвідношення обсягу продукції і сумарних витрат живої і уречевленої праці.

Таким чином, продуктивність суспільної праці можна представити у вигляді відношення: $\frac{\text{результат}}{\text{витрати}}$. У цьому, на нашу думку, і якісна відміна цього поняття від категорії «ефективності суспільного виробництва». Кількісна різниця між цими поняттями визначається різними значеннями знаменників, які характеризують у першому випадку витрачені, а в другому випадку використані сумарні обсяги сукупної суспільної праці.

У зв'язку з відмінностями категорій «продуктивність суспільного виробництва» і «ефективність суспільного виробництва» нам здається вірнішою позиція І. А. Тихонова, В. Д. Камаєва, В. Я. Феодоритова, які розмежовують ці закони, оскільки кожний з них виражає цілком визначені зв'язки і відношення між економічними явищами і процесами, і виділяють закон зростаючої ефективності суспільного виробництва як об'єкт самостійного політико-економічного дослідження. Критикуючи погляди тих економістів, які ототожнюють названі закони, В. Д. Камаєв пише: «...крім того, що поєднує закони неухильного зростання продуктивності праці і неухильного зростання ефективності суспільного виробництва, в них є істотні відмінності, які обумовлені різними економічними сторонами функціонування засобів ви-

робництва і робочої сили і відповідно дещо іншими економічними відносинами» [8, с. 173].

Закон зростаючої ефективності суспільного виробництва має об'єктивний характер і виражає виробничі відносини, які утворюються між учасниками матеріального виробництва з приводу результативності використання усіх матеріальних, трудових і природних ресурсів, що застосовуються для досягнення певного ефекту.

Цей закон відображає об'єктивні, необхідні, стійкі, причинно-наслідкові зв'язки, які повторюються між результатами функціонування робочої сили і засобів виробництва (досягнутим ефектом) і ступенем доцільності використання застосованих ресурсів сукупної суспільної праці.

У найзагальнішому вигляді закон зростаючої ефективності суспільного виробництва виражає об'єктивну необхідність такої організації виробництва, при якій корисний ефект збільшувався б швидше, ніж зростала жива і уречевлена праця, зайнята в даному виробничому процесі.

Головний зміст цього закону полягає в досягненні найоптимальнішого функціонального співвідношення між результатом чи ефектом виробництва і використаними ресурсами робочої сили і обсягами засобів виробництва.

На нашу думку, досягнення такого оптимального співвідношення між ресурсами і результатами стосовно до процесу зростання ефективності суспільного виробництва, можливе лише за таких умов функціонування економіки, коли головна, об'єктивно обумовлена мета суспільного розвитку, що виражена в основному економічному законі суспільно-економічної формації, досягається з найменшими матеріальними, трудовими і природними ресурсами, які застосовуються. При цьому необхідно підкреслити, що соціально-економічний зміст ефекту і ресурсів, що застосовуються, а також спосіб їх оптимізації, визначається, головним чином, природою виробничих відносин того чи іншого способу виробництва.

Якісну сторону закону зростаючої ефективності суспільного виробництва виражають виробничі відносини, які виникають між працівниками матеріального виробництва з приводу результативності функціонування речових і особистих факторів виробництва. Значить, соціальний сенс закону зростаючої ефективності суспільного виробництва залежить від пануючої системи виробничих відносин і історичних умов тієї суспільно-економічної формації, в якій даний закон здійснюється.

Закон зростаючої ефективності суспільного виробництва є загальним законом, та все ж у кожній суспільно-економічній формації цей загальний закон має свої конкретні форми виявлення, зумовлені специфікою функціонування того чи іншого способу виробництва.

Подібно до закону зростаючої продуктивної сили праці, закон

зростаючої ефективності суспільного виробництва в різних історичних умовах діє по-різному, в залежності від пануючої системи виробничих відносин. В умовах капіталістичних виробничих відносин, він діє стихійно, проявляючи себе постійними коливаннями і диспропорціями. Сфера дії цього закону дуже обмежена. Конкуренція, кризи і анархія виробництва, заснованого на приватній власності на засоби виробництва, надають йому характер суперечливої тенденції.

Висновок Ф. Енгельса, зроблений у додатку до XV розділу третього тому «Капіталу» К. Маркса, стосовно до особливостей дії закону зростаючої продуктивної сили праці при капіталізмі, можна цілком віднести і до аналізу конкретних форм виявлення закону зростаючої ефективності виробництва. Ф. Енгельс писав, що «для капіталу закон зростаючої продуктивної сили праці має не безумовне значення. Для капіталу ця продуктивна сила підвищується не тоді, коли цим взагалі заощаджується жива праця, але тільки в тому разі, коли на *оплачуваній* частині живої праці заощаджується більше, ніж додається минулої праці» [1, т. 25, ч. 1, с. 269]. Таким чином, при капіталізмі, коли критерієм ефективності виробництва виступає норма прибутку, кожного капіталіста цікавить не економія всієї живої і уречевленої суспільної праці, а тільки економія капіталу. Необхідно відзначити й інший факт. Оскільки при капіталізмі рівень і динаміка норми прибутку має характер нестійкої, суперечливої тенденції, остільки загальний закон зростаючої ефективності виробництва при капіталізмі виступає в спеціальній конкретній формі закону циклічного, дискретного або переривчастого зростання ефективності виробництва.

Кардинально змінюється характер дії і конкретна форма виявлення загального закону зростаючої ефективності суспільного виробництва при соціалістичних виробничих відносинах. При соціалізмі, що ґрунтується на суспільній власності на засоби виробництва, плановому характері розвитку економіки, закон зростаючої ефективності суспільного виробництва діє не стихійно, а планово. При соціалізмі формою його виявлення є закон неухильного зростання ефективності соціалістичного виробництва. Неухильний ріст ефективності суспільного виробництва властивий як економіці нашої країни, так і суспільному виробництву країн — членів РЕВ. Ось що пише з цього приводу К. І. Мікульський: «... ефективність сукупних витрат суспільної праці в матеріальному виробництві країн РЕВ за минулі два десятиріччя, як правило, неухильно зростає» [9, с. 15].

Аналізуючи закон зростаючої ефективності суспільного виробництва, ми повинні розкрити не тільки внутрішні, істотні взаємозв'язки між економічними категоріями «ефект» і «ресурси», які характеризують якісний його зміст, але й кількісно виразити ці зв'язки. При цьому необхідно відзначити, що К. Маркс, аналізуючи економічні категорії і закони політичної економії

капіталізму в «Капіталі», користується методами кількісного аналізу при дослідженні теорії додаткової вартості, теорії норми прибутку, теорії земельної ренти. Підкреслюючи значення введення К. Марксом кількісної визначеності при аналізі норми прибутку, Ф. Енгельс відмічає важливість «специфічної відмінності марксової теорії норми прибутку — завдяки її кількісній визначеності — від теорії старої політичної економії...» [3, т. 39, с. 342].

Закон зростаючої ефективності суспільного виробництва можна виразити певною математичною формулою — досягнення реального співвідношення корисного ефекту або результату і функціуючої спільної суспільної праці.

Якщо прийняти позначення, якими користувався К. Маркс для вираження живої і уречевленої праці і результатів виробництва при аналізі теорії ефективності капіталістичного виробництва, то математична формула закону зростаючої ефективності суспільного виробництва при соціалізмі матиме такий вигляд:

$$\frac{(v+m)_1}{(C+v)_1} > \frac{(v+m)_0}{(C+v)_0},$$

де $(v+m)_0$ — національний доход у базисному році;

$(C+v)_0$ — основні і оборотні виробничі фонди і фонд заробітної плати у базисному році;

$(v+m)_1$ — національний доход у поточному році;

$(C+v)_1$ — основні і оборотні фонди і фонд заробітної плати у поточному році.

Таким чином, дія закону зростаючої ефективності суспільного виробництва в умовах соціалістичних виробничих відносин об'єктивно припускає збільшення абсолютних і відносних розмірів національного доходу, що припадають на кожен одиницю застосовуваних основних і оборотних фондів і фонду заробітної плати у поточному році в порівнянні з базисним.

Аналіз статистичних даних дозволяє зробити висновок, що національний доход, що припадає на кожен одиницю ресурсів живої і уречевленої праці протягом восьмої і перших двох років дев'ятої п'ятирічки абсолютно і відносно зростає. Так, якщо у 1966—1970 рр. на один карбованець основних і оборотних фондів і фонду заробітної плати було одержано 89 коп. приросту національного доходу, то в 1971—1975 рр. приріст національного доходу дорівнюватиме 1 крб. (6, с. 82).

Глибоке пізнання і всебічний аналіз закону зростаючої ефективності суспільного виробництва неможливі без розкриття і вивчення його механізму дії і механізму використання.

Механізм дії закону зростаючої ефективності суспільного виробництва тотожний його об'єктивному змісту, тобто тим виробничим відносинам, які складаються між працівниками матеріального виробництва в результаті функціонування ресурсів живої і уречевленої праці. Значить, від глибини пізнання об'єктив-

ного змісту будь-якого економічного закону, у тому числі й закону зростаючої ефективності суспільного виробництва, залежить і глибина проникнення в механізм дії цього закону. Таким чином, механізм дії закону зростаючої ефективності суспільного виробництва можна визначити як процес, який характеризує постійно повторювані, об'єктивно необхідні, внутрішні, істотні причинно-наслідкові зв'язки між економічними категоріями «результати» і «ресурси», які становлять головний зміст закону зростаючої ефективності суспільного виробництва.

Механізм дії закону зростаючої ефективності суспільного виробництва нерозривно пов'язаний з економічними інтересами працівників виробництва, які ставлять певну мету у своїй господарській діяльності. У даному випадку такою метою є підвищення ефективності суспільного виробництва для повнішого задоволення матеріальних, духовних і культурних потреб радянського народу. Економічні інтереси виступають як головна рушійна сила розвитку суспільного виробництва, підвищення його ефективності. Саме через сукупність економічних інтересів і проявляється дія економічного закону зростаючої ефективності суспільного виробництва. Ф. Енгельс писав: «Економічні відносини кожного даного суспільства проявляються насамперед як інтереси» [2, т. 18, с. 262].

Досліджуючи і аналізуючи природу, зміст, структуру, взаємозв'язки і суперечності системи економічних інтересів, ми ще глибше пізнаємо механізм дії закону зростаючої ефективності суспільного виробництва. У свою чергу, різноманітні особисті, колективні і загальнонародні інтереси реалізуються через певні конкретні економічні форми, наприклад, національний доход, заробітну плату, громадські фонди споживання.

Саме національний доход є тією економічною формою виразу народного добробуту, в якій реалізуються як особисті, так і колективні, і загальнонародні інтереси радянського народу. При цьому вирішальна роль належить загальнонародним інтересам, зумовленим дією основного економічного закону соціалізму.

Іншим важливим моментом у дослідженні закону зростаючої ефективності суспільного виробництва є вивчення його механізму використання. Слід підкреслити, що механізм дії і механізм використання закону, хоч вони досить тісно пов'язані, все ж не є тотожними поняттями. Якщо механізм дії закону зростаючої ефективності суспільного виробництва є об'єктивним процесом, що відображає зміст даного економічного закону, і не залежить від волі і свідомості людей, то механізм використання закону зростаючої ефективності суспільного виробництва являє собою науково розроблену на основі пізнання механізму дії закону систему найефективніших форм, методів, прийомів, принципів господарської діяльності, спрямованих на досягнення неухильного зростання ефективності соціалістичного виробництва.

Отже, механізм використання закону зростаючої ефективності суспільного виробництва являє собою суб'єктивну діяльність людей, яка ґрунтується на всебічному врахуванні вимог об'єктивного механізму дії даного економічного закону.

Розробка механізму використання закону зростаючої ефективності суспільного виробництва вимагає врахування історичних умов дії даного закону, конкретного стану економіки тієї чи іншої країни, вивчення форм виявлення цього закону на різних етапах суспільного розвитку.

Таким чином, закон зростаючої ефективності суспільного виробництва є загальним економічним законом, що проявляється при соціалізмі як закон неухильного зростання ефективності соціалістичного виробництва. Він характеризує процес розвитку продуктивних сил і виробничих відносин в різних суспільно-економічних формаціях. Діючи при капіталізмі як суперечлива тенденція, при соціалізмі він діє як абсолютний закон, який характеризує наявність постійних, тривких, сталих, причинно-наслідкових зв'язків між економічними категоріями «ресурси» і «результати».

Подальше пізнання і всебічне врахування вимог даного економічного закону буде ще більше сприяти розкриттю потенціальних можливостей підвищення ефективності суспільного виробництва, властивого економіці розвинутого соціалістичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Капітал. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 25, ч. I, 507 с.
2. Енгельс Ф. До житлового питання. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 18, с. 199—274.
3. Енгельс Ф. Лист Конраду Шмідту, 12 березня 1895 року. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 39, с. 338—342.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971, 360 с.
5. Ж. «Вестник Ленинградского университета», серия «Экономика, философия, право», 1969, № 11, вып. 2, с. 7—17.
6. Ж. «Вопросы экономики», 1972, № 11, с. 76—86.
7. Иванов Н. И. Проблемы экономической эффективности расширенного воспроизводства при социализме. К., Изд-во КГУ, 1972, 160 с.
8. Камаев В. Д. Современная научно-техническая революция: экономические формы и закономерности. М., «Мысль», 1972, 261 с.
9. Микульский К. И. Проблемы эффективности социалистической экономики. Из опыта хозяйственного строительства в странах СЭВ. М., «Наука», 1972, 283 с.
10. «Правда», 28 сентября 1965 г.
11. Феодоритов В. Я. Проблемы повышения экономической эффективности производства. Л., Лениздат, 1970, 192 с.

М. Є. Панов

ВПЛИВ ІНДУСТРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА ЗМІСТ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРАЦІ

На сучасному етапі розвитку продуктивних сил нашої країни відбувається технічне переозброєння сільського господарства. Прискорюються темпи і розширюються масштаби цього процесу.

Без нього не можна вирішити головне завдання, поставлене XXIV з'їздом партії перед трудівниками села, — забезпечити високі сталі темпи розвитку сільського господарства і на їх основі добитися дальшого піднесення рівня життя народу.

Високими темпами зростає фондо-і енергоозброєність праці в сільському господарстві. З 1940 по 1971 рік вона зросла на одного працівника відповідно в 2,5 і 7,5 рази [5, с. 287, 372].

У дев'ятій п'ятирічці планується поставити сільському господарству 1700 тис. тракторів, в тому числі 705 тис. рілльничих, 1100 тис. вантажних автомобілів, 771 тис. зерно-і силосозбиральних комбайнів, на 15 млрд. крб. сільськогосподарських машин, поставку машин і устаткування для тваринництва намічається довести до 6 млрд. крб. Споживання електроенергії на селі повинно зрости у 1975 р. до 75 млрд. квт./год., або майже в 2 рази [4, с. 29].

Ці заходи будуть сприяти тому, що сільське господарство наблизатиметься до рівня промисловості щодо технічної озброєності і організації виробництва; сільськогосподарська праця перетвориться в різновидність промислової праці [2, с. 187].

В зв'язку з технічним переозброєнням сільського господарства у селянина «з'являється дедалі більше спільних рис з робітниками, зростає число колгоспників, чия праця безпосередньо пов'язана з машинами і механізмами, підвищується освіченість колгоспного селянства» [3, с. 84].

XXIV з'їзд КПРС передбачає випуск більш прогресивної техніки для комплексної механізації виробництва продуктів землеробства і тваринництва. Все ширше застосовуються хімічні засоби, які стимулюють підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва. Збільшується обсяг меліоративних робіт як засобу забезпечення високих і сталих врожаїв. Політика партії в галузі сільського господарства на сучасному етапі — «це комплексна механізація, хімізація і широка меліорація земель» [7, с. 5]. Ці заходи, а також підвищення економічних стимулів у розвитку колгоспів і радгоспів, означають дальшу інтенсифікацію сільського господарства.

Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва здійснюється на основі його індустріалізації. Важка праця в сільському господарстві все більше перекладається на машини. За своїм змістом вона наближається до індустріальної праці.

Перш ніж розглянути зміни, які відбуваються в змісті і характері праці під впливом науково-технічного прогресу, треба визначимо, що ми розуміємо під «характером праці» і під «змістом праці». Характер і зміст праці — це поняття різні.

Під характером праці розуміється соціально-економічна суть її, яка визначається власністю на засоби виробництва, в межах яких здійснюється процес праці. З характером праці (підневільної або вільної) пов'язані відношення людини до праці, організація праці, економічні інтереси. За своїм характером

праця при соціалізмі є об'єднаною, вільною від експлуатації. З розвитком і удосконаленням усупільненого соціалістичного господарства вона все більше стає об'єднаною і набуває безпосередньо суспільного характеру.

Під змістом праці розуміється сукупність трудових функцій людини, які необхідно виконати в процесі виробництва, щоб досягти кінцевого результату, до якого прагне робітник. Ці трудові функції людини можуть бути фізичними і розумовими. Тому за змістом розрізняють працю фізичну і розумову. Зміст праці можна розглядати і з точки зору її механізації: ручна, механізована, зайнята обслуговуванням автоматизованого виробництва.

В процесі створення матеріально-технічної бази комунізму підвищується рівень розвитку засобів виробництва, якими озброєна праця. Виникають такі умови, які дозволять поступово здійснити не тільки часткову, але й комплексну, а в перспективі і повну автоматизацію виробництва.

Отже, комплексна механізація і поступова автоматизація витіснюють ручну працю, поліпшують умови праці і змінюють її зміст. Разом з тим, ці процеси змінюють вимоги до робітників, до їх кваліфікації. Сучасне виробництво вимагає від робітників високого рівня загальної і спеціальної підготовки. В затратах праці збільшується частка, яка пов'язана з розумовою працею, що також характеризує зміну її змісту.

На даному етапі розвитку нашого суспільства для значної частини робітничого класу промислових підприємств, оснащених передовою технікою, вже створені численні передумови для подолання відмінностей між фізичною і розумовою працею.

В сільському ж господарстві з вирішенням цієї проблеми справа набагато складніша. Тут індустріальні підприємства тільки формуються і остаточно ще не склались. Тому подолання відмінностей між фізичною і розумовою працею тут залежать від перетворення сільськогосподарської праці в різновидність індустріальної. А цього можна досягти лише в результаті індустріалізації всього сільськогосподарського виробництва.

Для сільського господарства характерна менша технічна озброєність і в порівнянні з іншими галузями більша консервативність сільськогосподарських професій. Як відомо, технічний прогрес проникає в сільське господарство пізніше, ніж в інші галузі народного господарства. В масовому порядку в сільському господарстві зараз застосовуються лише трактор з набором причепних і начіпних знарядь, комбайн і автомобілі. Зміст праці на цих машинах до останнього часу не зазнав істотних змін. В деяких процесах сільськогосподарського виробництва найновіші прилади, засоби комплексної механізації і автоматизації поки що не знаходять широкого застосування. Особливо значна частка малокваліфікованої праці на тваринницьких фермах. Наприклад, у 1970 р. механізація роздачі кормів на фермах ве-

ликої рогатої худоби колгоспів і радгоспів становила 12%, механізація очищення приміщень від гною — 30% [5, с. 378].

Звичайно, і в промисловості є окремі операції, де застосовується ручна праця. Але там це характерно в основному для допоміжних і ремонтних робіт, а в сільському господарстві — для багатьох основних видів робіт. Це пояснюється історичними причинами відставання технічної бази сільського господарства від промисловості.

Наскільки взагалі обгрунтована постановка питання про перетворення сільськогосподарської праці в різновидність праці індустріальної? Адже сільське господарство як галузь має свої специфічні особливості, які за висловом В. І. Леніна «абсолютно неусувні» [1, т. 5, с. 130]. Перетворення сільськогосподарської праці в різновидність індустріальної означає широке використання в сільському господарстві досягнень науково-технічного прогресу, перехід цієї галузі на індустріальну основу. Мова йде не про просте збільшення кількості машин, а про впровадження в сільськогосподарське виробництво «системи машин», зв'язаних в один продуктивний механізм [1, т. 5, с. 130]. Система ця повинна приводитись в дію висококваліфікованою робочою силою згідно з науково розробленою технологією. Цей перехід до системи машин, до вищого рівня розвитку сільськогосподарського виробництва і праці здійснюється поступово, в міру зростання продуктивних сил.

Перехід всього сільськогосподарського виробництва, а не окремих його галузей, на індустріальну основу, потребує більшого проміжку часу. Рішення цього завдання не можна розуміти так, що в сільському господарстві взагалі не буде застосовуватись ручна праця. Такого становища ще не існує і в промисловості. Мова йде про корінні зміни становища, про абсолютні переваги машинної праці в сільськогосподарському виробництві.

Машинна техніка, яка надходить у сільське господарство, надає праці осмислений, творчий характер. Вже при даному рівні розвитку виробничих сил все більше число виробничих операцій виконується машинами і механізмами, що веде до звільнення людей від некваліфікованої важкої фізичної праці. Зростає чисельність і питома вага робітників широкого профілю, які володіють двома-трьома спеціальностями.

На даний час вже основні польові роботи в колгоспах і радгоспах (оранка, посів зернових, бавовни, цукрових буряків, збирання зернових і силосних культур) повністю механізовані, близька до завершення механізація робіт по посадці картоплі, міжрядної обробки цукрових буряків, овочів, бавовни, очищення зерна, збора комбайнами кукурудзи на зерно, навантаження зерна при вивезенні з току та інш.

З кожним роком збільшується армія трактористів-машиністів, комбайнерів, водіїв і інших механізаторів. В 1940 р. вона становила 1,4 млн. чоловік, а в 1971 р. збільшилась до 3,5 млн.

чоловік, тобто в 2,5 рази. В колгоспах налічується більше 2 млн. механізаторів, а в радгоспах їх — 1,4 млн. [5, с. 412]. Тільки в 1970 р. підготовлено для сільського господарства 794 тис. механізаторів [6, с. 465]. Працівників з вищою і середньою освітою всіх спеціальностей за станом на 16 листопада 1970 р. налічувалось 821 тис. чоловік [6, с. 456].

В цій п'ятирічці сільське господарство буде оснащатись більш потужними і високопродуктивними тракторами, комбайнами і іншою технікою, що сприятиме створенню хороших умов для роботи механізаторів. Тепер механізаторами зможуть працювати і жінки.

Разом з зростанням чисельності трактористів, комбайнерів, водіїв на селі з'являються інженери й техніки по ремонту і експлуатації машин, електрики, мотористи, машиністи складних сільськогосподарських машин, токарі, газозварники і інш. За змістом праці ці спеціальності вже тепер близькі до кваліфікованих робітників міста. Вони відрізняються ширшим у порівнянні з трактористами і комбайнерами технічним рівнем, високою професійною підготовкою.

З впровадженням універсальної техніки проходить процес об'єднання вузьких механізаторських спеціальностей з професією механізатора широкого профілю типу тракториста-машиніста.

Сільське господарство особливо потребує поєднання в процесі праці різних видів робіт. Їх сезонність є об'єктивним фактором, який сприяє поєднанню професій і спеціальностей. Як правило, механізатори широкого профілю володіють двома-трьома спеціальностями. Багато з них можуть працювати слюсарями, мотористами. Поєднання професій дозволяє не тільки повніше використовувати робочий час, але й є реальним процесом підготовки робітників з широким технічним світоглядом.

Скрізь практикується закріплення ділянок за ланками і механізаторами, які виконують не окремі види робіт, а весь цикл агротехнічних заходів. Виділяються механізатори широкого профілю, які займаються вирощуванням кукурудзи, цукрових буряків і ін. культур на закріплених за ними ділянках. Таким чином, з'являється новий тип сільськогосподарського робітника, в якому поєднуються агротехнічні знання із знанням складної сільськогосподарської техніки.

В землеробстві і тваринництві відбувається концентрація і спеціалізація виробництва. Створюються великі спеціалізовані міжколгоспні будівельні організації, будуються птахоферми, тваринницькі комплекси. Все це вносить зміни в технологію виробництва і має вплив на характер і зміст праці. У великих спеціалізованих господарствах створюються матеріальні умови для перетворення сільськогосподарської праці в різновидність індустріальної.

Нові умови виробництва і праці на птахофабриках, спеціалізованих тваринницьких комплексах, основаних на досконалій технології виробництва, комплексній механізації і автоматизації процесів виробництва, обумовили виникнення нових спеціальностей. З'явилися такі спеціальності як пташниця-оператори, оператори-інкубатори, слюсарі-оператори, теплотехніки, електромеханіки-наладчики, майстри-доярки, оператори-свинарі, майстри-наладчики і ін. Праця наладчика і оператора за своїм змістом наближається до інженерної, агрономічної, зоотехнічної.

Велике значення для дальшого піднесення сільськогосподарського виробництва, переходу його на індустріальні рейки має правильна, науково обґрунтована і ефективна експлуатація машинно-тракторного парку. Заслужовує на увагу досвід механізаторів Богодухівського району Харківської області, що ґрунтується на спеціалізації і поділі праці. Він продиктований вимогами часу, тим що визріли об'єктивні умови для перегляду традиційної форми організації технічного обслуговування машинно-тракторного парку. Перехід до напівної техніки привів до відмирання спеціальності причіплювача.

Дальше озброєння землероба новою високопродуктивною і разом з тим більш складною технікою вимагає висококваліфікованого обслуговування. Практика підказала необхідність організації спеціальних служб для технічного обслуговування машин, тобто проведення спеціалізації і поділу праці механізатора на експлуатацію і технічне обслуговування. Виникла потреба в удосконалених засобах технічної діагностики. В Богодухівському районі така діагностика проводиться за допомогою спеціальних установок. Це сприяє швидкому усуненню поломок і несправностей.

При такому методі обслуговування техніки полегшується праця механізаторів. Вона тепер стала під силу і жінкам. Нова організація технічного обслуговування сільськогосподарської техніки породила спеціальність майстра-наладчика, інженера-діагностика і інші. Механізація виробничих процесів, прогресивна форма організації обслуговування сільськогосподарських машин докорінно змінює характер і зміст сільськогосподарської праці. Вона стає більш привабливою і цікавою.

Таким чином, індустріальний розвиток сільськогосподарського виробництва виступає як основа зміни характеру і змісту праці. Він передбачає матеріально-технічні і соціально-економічні зміни на селі, які пов'язані перш за все з переходом землеробства і тваринництва на індустріальні рейки. Під його впливом зникають старі «професії» і з'являються нові, змінюється соціальний склад трудівників села.

На перетворення сільськогосподарської праці в різновидність індустріальної має вплив також і удосконалення її організації, зокрема перехід робітників на двозмінну роботу. Най-

більшу ефективність цей захід може дати тільки при впровадженні механізації.

В тваринництві крім двозмінної роботи, можливий перехід на дворазове доїння. В радгоспі «3-й вирішальний» Зміївського району Харківської області перехід на дворазове доїння допоміг вирішити проблему забезпеченості доярками і дав можливість при необхідності в гарячу пору використовувати їх на інших роботах.

Двозмінна робота, дворазове доїння збільшує вільний час, дає можливість навчатись, задовольняти культурні потреби і т. д. Вільний час сільських трудівників — проблема, яка потребує пильної уваги.

Сільська праця при вірній її організації — справа творча. Тому необхідно вміло вести орієнтацію молоді на таку працю, підвищувати престиж сільськогосподарських професій, показувати привабливість праці в колгоспах, радгоспах. Неабияку роль у виборі учнівською молоддю сільськогосподарських професій покликана відіграти школа.

Разом з тим, ще має місце спрощений підхід до оцінки якості сільськогосподарської праці. Необхідно враховувати, що на її якість, крім рівня механізації, мають вплив і інші фактори. В місті специфіка вивчення виробництва здійснюється, як правило, через різні системи навчання. Людина, яка виросла на селі, з раннього віку вивчає специфіку виробництва, працюючи в особистому і суспільному господарстві. Але таке вивчення виробництва і придбання кваліфікації ніяк офіційно не реєструється. Досвідчений рільник чи тваринник відноситься до некваліфікованих робітників. Кваліфікованими вважаються лише механізатори. Це, на нашу думку, неправильно. Необхідно і тут ввести розряди працівників з відповідним їх матеріальним стимулюванням.

Соціальні потреби сільського населення помітно випередили можливості оточуючого середовища. Праця і побут в селах перебудовуються, наближаються до міського рівня. При цьому необхідно рішучіше проводити соціальне регулювання сільськогосподарської праці (тривалість робочого дня, змінність в роботі, зростання кваліфікації, охорона праці та інші).

Безперечні значні успіхи в перебудові всього укладу життя на селі, зміни психології колгоспника. Разом з тим доведеться подолати немало труднощів, щоб ліквідувати ще існуючі відмінності між містом і селом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Аграрне питання і «критики Маркса». Повн. збір. тв., т. 5, с. 130.
2. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Київ, Держполітвидав УРСР, 1962, 344 с.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав, 1971, 360 с.
4. Брежнев Л. І. Чергові завдання партії в галузі сільського господарства. Київ, Політвидав України, 1970, 51 с.

5. «Народное хозяйство СССР». Статистический ежегодник. М., Изд-во «Статистика», 1971, 822 с.
6. «Сельское хозяйство СССР». Статистический сборник. М., «Статистика», 1971, 710 с.
7. Брежнев Л. И. О пятидесятилетии Союза Советских Социалистических Республик. «Правда», 22 грудня 1972 р.

В. В. Косов

НАГРОМАДЖЕННЯ І ЗРОСТАННЯ ДОБРОБУТУ НАРОДУ В УМОВАХ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

Марксистсько-ленінська економічна теорія багато уваги приділяє проблемі органічного взаємозв'язку нагромадження і споживання, виробництва і потреб. Вона виходить з того, що вирішальною умовою суспільного прогресу є матеріальне виробництво, основу розширення якого становить нагромадження. У будь-якій суспільно-економічній формації виробництво матеріальних благ, зрештою, направляється на задоволення потреб. Проте зв'язок між ними при кожному способі виробництва виявляється у певних виробничих відносинах, у специфічній меті виробництва та в засобах її досягнення.

При капіталізмі, де метою виробництва є привласнення додаткової вартості, а не задоволення потреб трудящих, виробництво неминуче відривається від споживання. «Якраз це розширення виробництва без відповідного розширення споживання, — вказував В. І. Ленін, — відповідає історичній місії капіталізму та його специфічній суспільній структурі» [3, т. 3, с. 45], тобто спостерігається антагоністична суперечність між нагромадженням і споживанням. За умов соціалізму розподіл національного доходу здійснюється в інтересах суспільства в цілому «для забезпечення повного добробуту і вільного всебічного розвитку всіх членів суспільства» [4, т. 6, с. 218]. У цьому знаходить свій вияв найвища мета суспільного виробництва при соціалізмі. Звичайно, і в соціалістичному суспільстві існує деяка суперечність між нагромадженням та споживанням, але вона не має антагоністичного характеру. Справа в тому, що наше суспільство постійно відчуває потребу в нагромадженні. Це обумовлено зростанням потреб народу, створенням матеріально-технічної бази комунізму. Але можливості задоволення потреб в нагромадженні завжди чітко визначаються межами якогось господарського періоду. Так, у роки індустріалізації, коли створювалась матеріально-технічна база соціалізму, темпи зростання фонду нагромадження були більшими ніж фонду споживання, збільшувалась норма нагромадження в національному доході.

Однак для соціалізму істотний розрив між виробництвом і споживанням не характерний і не суперечить його сутності. Уже в передвоєнні роки в нашій країні було взято курс на оптимізацію у співвідношенні фондів нагромадження і споживання. У повоєнний період відбудова зруйнованого господарства знову

привела до збільшення норми нагромадження в національному доході. Нові можливості для оптимального розподілу останнього відкриває сучасний етап розвинутого соціалізму, основою якого є потужний економічний і науково-технічний потенціал країни. Це дозволяє повніше, ніж будь-коли, використати переваги й можливості соціалістичного ладу для здійснення найвищої мети суспільного виробництва [див. 8, с. 16].

Першим важливим моментом оптимізації співвідношення нагромадження і споживання, а також передумовою вирішення головного завдання поточної п'ятирічки є високі темпи зростання національного доходу. За період 1960—1971 рр. він підвищився більш ніж вдвічі [див. 12, с. 360]. Це створює умови для прискореного розвитку фонду споживання навіть при збільшенні норми нагромадження. Наприклад, якщо у сьомій п'ятирічці приріст фонду споживання в національному доході становив 34,4 млрд. крб., у восьмій — 56,8 млрд. крб., то в дев'ятій він запланований в розмірі 79 млрд. крб. [9, с. 78].

Оптимізації співвідношення нагромадження та споживання також сприяє зміна у дев'ятій п'ятирічці темпів зростання цих фондів: фонд нагромадження збільшиться на 36, а фонд споживання — на 40% [див. 9, с. 78].

Другим важливим моментом оптимізації співвідношення нагромадження і споживання, на нашу думку, є те, що розмір фонду споживання залежить від структури нагромадження. Так, збільшення капітальних вкладень у галузі, що виробляють предмети споживання, викликає більш прискорене зростання фонду споживання. Такий процес саме і відбувається на даному етапі.

Як відомо, тривалий час життєво важливим було нагромадження у важкій промисловості. Таким воно, як про це свідчать рішення XXIV з'їзду партії, залишається і сьогодні. Більше того, внаслідок орієнтації господарського розвитку на істотне поліпшення добробуту народу, а також у зв'язку з необхідністю оновлення технічної бази всього народного господарства, роль і значення важкої промисловості посилюються. Тому в першому підрозділі відбуваються структурні зрушення в бік прискореного розвитку виробництва знарядь праці (це виробництво зростає приблизно в 1,6 раза, тоді як виробництво предметів праці — в 1,4 раза) [9, с. 80]. Такі економічні заходи дозволять значно поновити активну частину основних виробничих фондів не тільки в першому підвідділі, але й в другому підвідділі першого підрозділу суспільного виробництва і збільшити, таким чином, фонд споживання.

Сучасний етап економічного розвитку країни прискорює зростання нагромаджень в сільському господарстві, бо задоволення зростаючих потреб трудящих можливе тільки на основі його широкої індустріалізації та інтенсифікації. Піднесення сільського господарства до рівня, що буде дійсно відповідати

можливостям сучасної техніки та потребам будівництва комуналізму, — таким є завдання, поставлене партією перед радянським народом [див. 7, с. 50]. Питома вага капіталовкладень у цю галузь у загальному обсязі вкладень в народне господарство в поточній п'ятирічці становить 26% [9, с. 223]. Це дозволить збільшити постачання промисловості сировиною, розширити обсяг виробництва галузей, що виготовляють предмети споживання капіталовкладення в які зростуть порівняно з минулою п'ятирічкою на 62% [9, с. 224].

Третім моментом взаємодії, яка розглядається, є те, що величина фонду споживання залежить від ефективності нагромадження: чим вона вища, тим швидше за інших однакових умов зростає національний дохід, тим більше є можливостей для розширення нагромадження і споживання. Необхідність оптимізації нагромадження і споживання впливає з самої природи соціалістичного нагромадження, оскільки тут воно є не засобом збагачення експлуататорів, а основою поліпшення добробуту народу.

Рівень життя трудящих як економічна категорія в літературі визначається по-різному. Одні автори вбачають у цьому понятті лише ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людей. Інші до характеристики рівня життя трудящих поряд із задоволенням матеріальних і духовних потреб включають також умови праці. Як нам здається, цю категорію слід розглядати ширше, бо добробут народу — поняття різнобічне, що відображає багато сторін життя і діяльності людей. Ця категорія визначає зайнятість і умови праці трудящих, їх забезпеченість предметами споживання, відтворює житлові й комунально-побутові умови життя, показує, як задовольняються запити в медичній допомозі, в освіті, які умови відпочинку і т. д. Рівень життя, на нашу думку, перш за все виявляється в забезпеченні кожного працездатного члена суспільства роботою. Як відомо, капіталістичне нагромадження призводить до виникнення безробіття. Соціалізм же забезпечує повну зайнятість населення. Викликана до життя суспільним характером соціалістичної власності, категорія повної зайнятості відбиває специфічні відносини між людиною і суспільством в цілому. Вона створює нові пропорції у виробництві й розподілі суспільного продукту, впливає на оптимальність нагромадження і споживання, сприяючи таким чином розподілу національного доходу.

Саме процес розширення соціалістичного виробництва visuє попит на додаткову робочу силу, що, як підкреслював Ф. Енгельс, «робить тиск не на засоби існування, а на засоби зайнятості» [див. 2, т. 31, с. 381]. Тому «збільшення населення, за твердженням К. Маркса, виступає основою для нагромадження як постійного процесу» [див. 1, т. 26, ч. II, с. 498].

Це підтверджує практика комуністичного будівництва. Так, чисельність робітників і службовців у нашій країні зросла з 27,2 млн. чоловік в 1936 р. до 95,2 млн. чоловік в 1972 р., або в 3,5 раза [8, с. 19; 16].

Рівень життя народу також виявляється в поліпшенні й полегшенні умов праці. Стадія розвиненого соціалізму відкриває в цьому відношенні широкі можливості для даного процесу, який прискорюється сучасною науково-технічною революцією. Підвищення науково-технічного рівня виробництва створює необхідні передумови для корінного поліпшення трудової культури. Вона стає обов'язковим доповненням до тих умов, що забезпечують потрібний технологічний режим виробництва. А все це, в свою чергу, виступає важливим фактором зростання продуктивності праці.

Слід зазначити, що використання фонду нагромадження для вказаних вище цілей характерне не тільки для нових галузей виробництва. Підрахунки свідчать, що витрати на спорудження службово-побутових корпусів та інших приміщень, що так чи інакше сприяють полегшенню умов праці, подекуди становлять 28% усієї вартості реконструкції [10, с. 192]. Сучасна виробнича естетика ставить багато вимог до об'ємно-планувальних рішень, забарвлення, габаритів та інших параметрів знарядь праці. Тому в перспективних проектах, що розробляються на даному етапі, передбачається підвищення затрат на поліпшення умов праці майже втричі [11, с. 14]. Це повною мірою відповідає фізіологічним особливостям людини, завданням збереження її здоров'я і працездатності, сприяє естетичному вихованню трудящих. У зв'язку з наведеним вище умови праці як результат застосування техніки не можна віднести до «супровідних» моментів праці або неекономічних наслідків.

Висока зайнятість у суспільному виробництві, постійне удосконалення знарядь праці і, як результат цього, підвищення її продуктивності дозволили на стадії розвинутого соціалізму істотно збільшити реальні доходи трудящих. Їх зростання в 1971 р. відносно 1960 р. становило 66%, а в 1975 р. відносно 1970 р. вони підвищуються на 30,8% [9, с. 285; 12, с. 363]. Невпинно збільшується середньомісячна зарплата робітників і службовців. У 1972 р. вона становила 130,2 крб., а в 1975 р. порівняно з 1970 р. зростає на 22,4% [9, с. 206]. У поточній п'ятирічці на 1,4 раза підвищуються доходи колгоспників [9]. Зростання реальних доходів на душу населення — важливий показник поліпшення добробуту народу, оскільки воно дає уявлення про сукупний обсяг споживання і частково про нагромадження населенням матеріальних благ та послуг. Швидке збільшення доходів трудящих обумовлює розширення потреб на предмети споживання, виробництво яких займає одне з перших місць серед завдань, спрямованих на піднесення рівня життя трудящих. Комуністична партія і Радянський уряд, як відо-

мо, розробили ряд заходів щодо забезпечення таких пропорцій у розвитку народного господарства, які дозволяють істотно збільшити виробництво предметів споживання.

Прискорене зростання групи «Б» за роки восьмої п'ятирічки видно з даних про абсолютний приріст обсягу виробництва (див. табл.).

	1961—1965		1966—1970		1971—1975		1966—1970	1971—1975
	млрд. крб.	% до підсумку	млрд. крб.	% до підсумку	млрд. крб.	% до підсумку	в % до 1961—1965	в % до 1966—1970
Уся промисловість в тому числі:	84	100	125	100	174	100	148,7	139,2
Група «А»	65	77,3	89	71,2	123	70,7	137,0	138,0
Група «Б»	18	22,7	35	28,8	51	29,3	188,4	145,5

Як видно з цих даних, питома вага групи «А» в абсолютному прирості продукції зменшилася у восьмій п'ятирічці порівняно з сьомою на 6,1%. Відповідно на цю величину зросла частка групи «Б» [див. 9, с. 75]. Порівняння аналогічних даних з планом на дев'яту п'ятирічку підтверджує відзначену вище тенденцію. Разом з тим частка групи «Б» у всьому прирості промислового виробництва зростатиме вже не так швидко, як в 1966—1970 рр. Річ в тому, що у восьмій п'ятирічці сталося корінне зрушення у співвідношенні цих груп промисловості і тепер необхідно ще більше підвищити виробництво предметів споживання при одночасному швидкому зростанні групи «А». Це дозволить створити передумови для ще більшого зростання фонду споживання в майбутньому. Велику роль у випуску товарів культурно-побутового споживання має відіграти, як це вказано в рішеннях XXIV з'їзду партії, важка індустрія, яка вже сьогодні виготовляє три чверті їх загального виробництва [6, с. 46]. Виконання цього завдання вимагає докорінної зміни самого підходу до цієї проблеми. Оскільки деякі працівники не виявляють високої ініціативи у збільшенні виробництва предметів споживання, недостатньо дбають про якість продукції, треба рішуче боротися з таким негативним явищем. Ряд підприємств Української РСР не має належного виробничого зв'язку з торговельними організаціями, мало вивчає попит населення. Одержуючи основну масу продукції в останній декаді місяця, торговельні організації позбавляються економічних важелів впливу на промисловість. Все це уповільнює випуск предметів споживання, знижує ефективність нагромадження [16, с. 17].

Для збільшення випуску товарів споживання, за нашим переконанням, потрібний дальший розвиток і зміцнення взаємозв'язку промисловості і торговельних організацій, посилення прямих госпдоговірних зв'язків. Тут важливу роль повинно відіграти соціалістичне змагання, яке вимагає не тільки активної підтримки і заохочення передовиків, але й виявлення тих, хто відстає або працює недосить сумлінно [див. 7, с. 52].

Очевидно, вже назріла необхідність централізовано виділяти галузям важкої індустрії кошти для будівництва цехів і дільниць по виробництву товарів споживання. Треба також з цією метою використовувати банківські позики, а об'єкти, що споруджуються за цей рахунок, включати до планів будівельних організацій з тим, щоб забезпечити їх потрібними матеріалами. Це сприятиме прискоренню випуску предметів споживання.

Важливим показником підвищення рівня життя трудящих є забезпеченість житлом. У вирішенні цього завдання досягнуто великих успіхів. За весь період існування СРСР було введено до ладу 2658, 7 млн. кв. м корисної житлової площі [12, с. 364]. Тільки за два роки нинішньої п'ятирічки квартири одержало близько 23 млн. чоловік [7, с. 50]. На нове будівництво у дев'ятій п'ятирічці спрямовується 73,5 млрд. крб., що на 21,5% більше, ніж у восьмій [9, с. 305]. Житловий фонд збільшиться майже на 20%, середня забезпеченість міського населення житловою площею зросте з 11 кв. м. на мешканця в 1970 р. до 11,9 кв. м в 1975 р. [9, с. 305].

Та турбота про дальше підвищення середньої норми житлової площі на людину ще залишається одним з найважливіших завдань. Як відомо, в резолюції XXIII з'їзду партії заборонялося нове будівництво підприємств в ряді великих міст країни, в тому числі в Харкові [5, с. 694]. Незважаючи на це «як виняток» будівництво все ж ведеться, що викликає значне зростання населення. Так за період 1959—1970 рр. населення м. Харкова збільшилося на 28%. Звідси різке загострення проблем житла, транспорту, забезпечення предметами споживання [13, с. 21]. Завдання полягає в тому, щоб ретельно планувати розміщення продуктивних сил, забезпечуючи тим самим раціональне використання трудових ресурсів як в цілому по країні, так і по економічних районах. З цією метою передбачається стримувати розвиток великих міст, припинити розміщення в них нових промислових підприємств, крім об'єктів, пов'язаних з обслуговуванням населення та міського господарства [див. 6, с. 279]. Паралельно проводитиметься економічно виправдане промислове будівництво у малих та середніх містах. Треба тільки більш комплексно використовувати капітальні вкладення. Поки що останні переважно спрямовуються на виробничі об'єкти, а це подекуди приводить до відставання в будівництві житла, споруд культурно-побутового призначення, негативно позначається на розвитку комунального господарства.

Отже, підвищення добробуту народу — поняття дуже різнобічне, і вимагає воно комплексного підходу до вирішення важливих соціально-економічних завдань дев'ятої п'ятирічки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Теорії додаткової вартості — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 26, ч. II, 656 с.
2. Енгельс Ф. Енгельс — Фрідріху Альберту Ланге. Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 31, с. 380—383.
3. Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії. — Повн. збір. тв. т. 3, с. 1—576.
4. Ленін В. І. Зауваження на другий проект програми Плеханова. — Повн. збір. тв., т. 6, с. 199—221.
5. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам, т. 2, М., Политиздат, 1967, с. 739.
6. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1972, с. 360.
7. Брежнев Л. І. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., Політвидав України, 1972, с. 63.
8. Косыгин А. Н. Социально-экономическое развитие Советского многонационального государства. «Коммунист», 1972, № 17, с. 15—42.
9. Государственный пятилетний план развития народного хозяйства СССР на 1971—1975 гг. М., Политиздат, 1972, с. 453.
10. Интенсификация и резервы экономики. М., «Наука», 1970, с. 383.
11. Эффективность техники: резервы, новые тенденции роста. М., «Мысль», 1972, с. 288.
12. Народное хозяйство СССР (1922—1972). М., «Статистика», 1972, с. 847.
13. Народное хозяйство Украинской РСР, 1970. К., «Статистика», 1971, 548 с.
14. Материалы Харьковского статуправления.
15. Об итогах выполнения государственного плана развития народного хозяйства СССР в 1972 году. «Правда», 30 січня 1972 г.

Л. Є. Писарева

ПРОДУКТИВНА І НЕПРОДУКТИВНА ПРАЦЯ В РОЗВИНУТОМУ СОЦІАЛІСТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Радянський Союз першим в історії людства побудував соціалізм і успішно створює матеріально-технічну базу комунізму. У звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду партії тов. Л. І. Брежнев підкреслив, що «самовідданою працею радянських людей побудовано розвинуте соціалістичне суспільство, про яке в 1918 році В. І. Ленін говорив як про майбутнє нашої країни» [5, с. 43].

Розвинутий соціалізм характеризується величезною економічною міццю, глибокими якісними змінами продуктивних сил, викликаними науково-технічною революцією. Ці зміни, як вказував О. М. Косигін, відбуваються у всіх сферах життя під впливом інтенсивного розвитку соціалістичного господарства, взаємодії науки й виробництва, коли технічний рівень виробництва все більше визначається успіхами науки, а прогрес науки — досягненнями виробництва. Все це створює якісно нові умови для розвитку продуктивних сил [див. 8, с. 19].

Посилення інтенсифікації виробництва, зростання його ефективності передбачає удосконалення народногосподарських пропорцій, швидкий розвиток галузей, які обумовлюють науково-технічний прогрес, поліпшення розміщення продуктивних сил, раціональне використання трудових, матеріальних та фінансових ресурсів. Широка інтенсифікація і підвищення ефективності суспільного виробництва є основним шляхом розвитку економіки країни як у поточній п'ятирічці, так і на тривалу перспективу [див. 5, с. 332].

«Забезпечуючи заділ для майбутнього зростання нашої економіки, здійснюючи технічне переозброєння виробництва, вкладаючи величезні кошти в науку й освіту, ми разом з тим повинні зосереджувати все більше сил і коштів на вирішенні завдань, зв'язаних з підвищенням добробуту радянських людей», — вказував Л. І. Брежнев на XXIV з'їзді КПРС [5, с. 44]. У зв'язку з цим Комуністична партія висунула як головне завдання дев'ятої п'ятирічки значне піднесення матеріального й культурного рівня трудящих. Ці накреслення здійснюватимуться широким фронтом, у всій різноманітності засобів і форм, властивих розвинутому соціалістичному суспільству.

Джерелом створення матеріальних благ є виробництво, праця трудящих. Разом з тим у процесі комуністичного будівництва праця не тільки засіб до життя, але й перша життєва потреба. Чим різносторонніший суспільний поділ праці, чим складніша і різноманітніша структура зростаючих матеріальних і культурних потреб, тим все більш важливими стають завдання планомірного раціонального розподілу всієї маси суспільної праці між різними сферами її прикладання.

Матеріальне виробництво — не тільки вихідний пункт виникнення людського суспільства, але й основа його життя та розвитку. Високий рівень матеріального виробництва дозволив створювати надлишок матеріальних благ, а це дало змогу виділити такі види людської діяльності, як наука, мистецтво, торгівля і т. д., які безпосередньо не пов'язані з виробництвом матеріальних благ. У зв'язку з цим сукупна суспільна праця розподіляється на дві сфери — сферу матеріального виробництва і невиробничу сферу. Умовою існування людей, зайнятих у невиробничій сфері, є життєві засоби, створені у матеріальному виробництві. Тому останнє виступає економічною основою функціонування і розвитку невиробничої сфери.

В основі поділу галузей господарства на виробничу і невиробничу сферу лежить диференціація сукупної суспільної праці на продуктивну і непродуктивну. Однак ці поняття не є тотожними. Невиробнича сфера не збігається безпосередньо з непродуктивною працею. Але між ними існує певний зв'язок.

Питання про продуктивну і непродуктивну працю — одне з найскладніших питань політекономії, вирішенням якого давно

займаються вчені. Сьогодні, коли глибоко досліджуються проблеми розвинутого соціалізму, питання про співвідношення розвитку галузей народного господарства, продуктивної і непродуктивної праці в процесі побудови комунізму набуває особливої ваги. Від правильного розв'язання цієї проблеми залежить оптимальність народногосподарських пропорцій, удосконалення співвідношень між виробничою та невиробничою сферами господарства і, зрештою, співвідношення між споживанням та нагромадженням.

Вперше поняття продуктивної праці з'явилося у меркантилістів, які пов'язували продуктивність праці тільки з торгівлею. Фізіократи першими відзначили подвійність цього поняття: продуктивність праці взагалі і продуктивність праці з погляду даного способу виробництва, але вони вважали продуктивною лише працю в землеробстві, що, звичайно, невірно.

Проблему продуктивної праці також розглядали представники класичної буржуазної політекономії А. Сміт та Д. Рікардо, але й у них при визначенні продуктивного характеру праці на перший план висувається її матеріалізація.

Справді наукове, послідовне вчення про продуктивну працю створив К. Маркс. Він розглядав продуктивність праці у двох аспектах — продуктивна праця взагалі і продуктивна праця в її конкретно-історичній формі [див. 1, т. 23, с. 190, 513; 2, т. 26, ч. 1, с. 397]. К. Маркс вказував, що «первісне визначення продуктивної праці, виведене з самої природи матеріального виробництва, завжди зберігає своє значення в застосуванні до сукупного робітника» в будь-якому суспільстві [1, т. 23, с. 479]. Але таке абстрактне визначення продуктивної праці, на думку К. Маркса, є недостатнім для вирішення питання про її суть в умовах капіталізму [див. 1, т. 23, с. 513]. Продуктивність праці за умов капіталізму має свої якісні й кількісні критерії, що обумовлюються самою його сутністю [див. 2, т. 26, ч. 1, с. 400].

К. Маркс розрізняв кінцеву і безпосередню мету виробництва. Кінцева мета — це виробництво матеріальних благ, необхідне для існування і дальшого розвитку людського суспільства. Безпосередня мета обумовлюється пануючими виробничими відносинами та основним економічним законом даного способу виробництва. Отже, безпосередня мета визначається основним економічним інтересом класу, який володіє засобами виробництва. При капіталізмі продуктивною є лише праця, що дає додаткову вартість [див. 3, II, с. 127].

Для розвитку суспільства поряд з матеріальними продуктами необхідне задоволення і духовних потреб людини. Матеріальне благо, що створюється продуктивною працею, не обмежується сферою виробництва і поняттям речовості у фізичному сенсі. Разом з тим абсолютно необхідно відрізнити продукт матеріального виробництва від продукту духовного виробництва та всіляких послуг невиробничого характеру. Але духовні блага, як

і матеріальні, не виникають самі собою, з нічого, їх треба виробляти, для чого слід затратити певну масу сукупної суспільної праці. Особливістю такої праці є те, що її об'єктом є не природа, а людина. Таку працю К. Маркс назвав непродуктивною, бо вона відрізняється від продуктивної праці тим, що не спрямована безпосередньо на створення матеріальних благ.

Відокремлення невиробничих функцій від продуктивних робітників, концентрація їх у спеціалізованих галузях діяльності не змінює самого характеру цих функцій. К. Маркс вказував, що спеціалізація цих функцій у особливій сфері «не знищує різниці між продуктивною і непродуктивною працею, навпаки, сама ця різниця виступає як результат поділу праці і в цьому розумінні сприяє розвиткові загальної продуктивності праці» [2, т. 26, ч. 1, с. 274].

Соціалізм докорінно змінив зміст продуктивної і непродуктивної праці як економічних категорій. Розмежування суспільно-корисної праці при соціалізмі на продуктивну і непродуктивну не збігається з межами між матеріальним виробництвом та невиробничою сферою. У матеріальному виробництві має місце і праця невиробничого характеру (охорона, облік, контроль, обслуговування і т. д.), а у невиробничій сфері є види праці, які за своїм характером ближче підходять під визначення праці продуктивної (виробництво тепла, гарячої води, пошив одягу, взуття та ін.).

Непродуктивна праця за умов соціалізму являє собою ту частину сукупної суспільної праці, що не спрямована безпосередньо на створення матеріальних благ, має побічний вплив на їх виробництво, служить цілеспрямованій та планомірній реалізації сукупного продукту, задоволенню соціально-культурних потреб трудящих. Більша частина продуктивної праці зосереджена в матеріальному виробництві, а невиробнича сфера виступає переважно як сукупність галузей непродуктивної праці.

У економістів поки що немає єдиної думки у визначенні продуктивної і непродуктивної праці. Одні вважають продуктивною лише працю, що виробляє товари, інші доводять, що при соціалізмі поділ сукупної суспільної праці на продуктивну й непродуктивну є взагалі неправомірним, що всі види праці, організовані на базі панівних виробничих відносин, є формами продуктивної праці, що в соціалістичному суспільстві продуктивна праця — це синонім суспільно-корисної праці (наприклад, Б. В. Ракитський, Є. М. Агабаб'ян, В. А. Медведєв та ін.). Таке поняття продуктивної праці давно відоме в економічній науці. У нашій країні дискусія на цю тему відбулась ще в 20—30-ті роки.

У ній брали участь такі відомі економісти, як С. Г. Струмлін, Арт. Аболін, Д. Розенберг та ін. Вони підкреслювали принципово нову суспільну форму соціалістичної праці, говорили про продуктивний характер всіх її видів. Поняття «непродуктивна праця» пов'язувалося тільки з елементами паразитизму, вказувалося,

що це є «праця, яка спрямована лише на особисте самозадоволення» [11, с. 145]. Вважалося, що всяка суспільно організована праця створює сукупний суспільний продукт і національний дохід (навіть праця в армії, міліції і т. д.).

Позиція сучасних представників даної концепції дещо відмінна. Вони пропонують включати в національний дохід результати не всіх видів суспільно корисною праці (відкидається праця в армії, управлінні, охороні громадського порядку, домашньому господарстві).

Непродуктивні працівники забезпечують потрібні для суспільства послуги. Їх праця необхідна і корисна для суспільства. Вони побічно впливають на збільшення сукупного продукту, національного доходу, зростання продуктивності суспільної праці. Беручи участь в обміні діяльністю, непродуктивні робітники здобувають матеріальні блага, віддаючи результати своєї праці, і таким чином включаються в систему виробничих відносин.

Отже, поділ сукупної суспільної праці на продуктивну і непродуктивну є об'єктивною необхідністю, властивою всім способам виробництва. При соціалізмі дія економічних законів соціалізму, і перш за все основного закону докорінно змінює сутність і роль цих категорій. В. І. Ленін писав, що при соціалізмі «вперше після століть праці на чужих, підневільної роботи на експлуататорів з'являється можливість роботи на себе, і притому роботи, яка спирається на всі здобутки новітньої техніки і культури» (4, т. 35, с. 190).

Ряд авторів як провідну ознаку продуктивної праці називають створення нею вартості. Визначаючи працю всіх галузей послуг продуктивною, вони вважають, що всі працівники цієї сфери беруть участь у створенні вартості, а отже, і національного доходу (див. 9, с. 11; 116).

Як уже зазначалося, продуктивною працею взагалі К. Маркс назвав працю, результатом якої є «споживна вартість, речовина природи, пристосована до людських потреб з допомогою зміни форми» [1, т. 23, с. 178]. Виробництво матеріальних благ — основа життя суспільства. Значить, поки воно буде виробляти матеріальні блага, доти існуватиме продуктивна праця. Вартість — категорія історично минула. Вона властива лише товарному виробництву. Коли визнати її критерієм продуктивної праці взагалі, то після відмирання товарного виробництва категорія продуктивної праці теж повинна зникнути. Однак, такого бути не може. Тому, як і матеріальне виробництво, продуктивна праця — одвічна, природна умова існування людства.

Розвиток сучасних продуктивних сил постійно вносить нові моменти в зміст продуктивної і непродуктивної праці. Для продуктивної праці сьогодні зовсім недостатньою є її характеристика як праці, що виробляє матеріальні блага.

В процесі виробництва, як вказував К. Маркс, «продукт перетворюється взагалі з безпосереднього продукту індивідуального виробника в суспільний, в спільний продукт сукупного робітника... Тому вже самий кооперативний характер процесу праці неминуче розширяє поняття продуктивної праці та її носія, продуктивного робітника. Тепер для того, щоб працювати продуктивно, нема потреби безпосередньо прикладати свої руки досить бути органом сукупного робітника, виконувати одну з його підфункцій» [1, т. 23, с. 478—479]. І дійсно, на сучасному етапі розвитку продуктивних сил розвинутого соціалізму все очевиднішою є участь у продуктивній праці не тільки безпосередніх робітників, але й інженерів, вчених, організаторів виробництва і т. д. Ці робітники побічно відносяться до сфери продуктивної праці, вони побічно беруть участь у виробництві матеріальних благ, яке неможливе без їх участі.

Таким чином, поняття продуктивної праці виходить за межі матеріального виробництва, воно розширюється і буде розширюватися далі. Сьогодні невиробнича сфера стає обов'язковою умовою і складовою частиною суспільно корисної діяльності. З кожним роком ця сфера розширюється, зростає число зайнятих в ній робітників, збільшуються асигнування на неї. (див. табл.).

Показники	1960 р.	1965 р.	1970 р.	1971 р.	1975 р
Вартість основних невиробничих фондів, млрд. крб.	146,2	204,3	276,1	298	370,8
Питома вага працівників матеріального виробництва до загальної кількості зайнятих у народному господарстві, %	83,0	79,9	77,4	77,1	75
Питома вага працівників невиробничої сфери, %	17,0	20,1	22,6	22,9	25

Кількість зайнятих у невиробничій сфері працівників у першу чергу підвищилася за рахунок збільшення числа зайнятих у науці й науковому обслуговуванні, освіті, управлінні господарством, тобто в тих сферах діяльності, які можна віднести до побічно продуктивної праці.

Власне, непродуктивною працею в невиробничій сфері буде праця в галузі культури, охорони здоров'я, освіти та галузях науки, що не мають безпосереднього виходу у виробництво, хоч і покликані служити цій самій меті. Однак межі між продуктивною і непродуктивною працею тут дуже розпливчасті, оскільки все нові й нові види праці набувають характеру продуктивної, впливають на відтворення робочої сили, ефективність та продуктивність суспільної праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Капітал. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори. Вид. 2-е, т. 23, 847 с.
2. Маркс К. Теорії додаткової вартості (IV том «Капіталу»). — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори. Вид. 2-е, т. 26, ч. I, 447 с.
3. Архив Маркса і Енгельса, т. II (VII), 368 с.
4. Ленін В. І. Як організувати змагання. — Твори. Вид. 5-е, т. 35, с. 189—198.
5. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971, 360 с.
6. Государственный пятилетний план развития народного хозяйства СССР на 1971—1975 годы. М., Политиздат, 1972, 455 с.
7. Агабабян Э. М. Экономический анализ сферы услуг. М., 1968, 160 с.
8. «Коммунист», 1972, № 17.
9. Медведев В. А. Общественное воспроизводство и сфера услуг. М., 1968, 206 с.
10. Народное хозяйство СССР 1922—1972 гг. М., «Статистика», 1972, 848 с.
11. «Плановое хозяйство», 1926, № 8.
12. Ракитский Б. В. Общественные фонды потребления как экономическая категория. М., 1966, 191 с.
13. Солодков В. М., Самар Р. Н. Методология исследования производительного и непроизводительного труда при социализме. М., Изд-во МГУ, 1969, 150 с.

К. О. Павлов

ЯКІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУКУПНОГО ПРАЦІВНИКА РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ*

Головну продуктивну силу, якою є сукупний працівник суспільства, партія завжди розглядала як складову частину програми комуністичного будівництва. «Велику справу — будівництво комунізму неможливо рухати вперед без всебічного розвитку самої людини» [5, с. 94], — говорив Л. І. Брежнев на XXIV з'їзді КПРС. Реалізація завдань дев'ятого п'ятирічного плану при обмежених можливостях кількісного росту кадрів, посилює актуальність вивчення тенденцій формування сукупного працівника в розвинутому соціалістичному суспільстві.

Вирішальне методологічне значення для дослідження категорії «сукупний працівник» має ленінське політико-економічне визначення праці [3, т. 7, с. 43]. Тільки у тісному зв'язку з зміною суспільної форми праці відбувається формування сукупного працівника.

В умовах розвинутого соціалізму, який характеризується якісно новим станом продуктивних сил і виробничих відносин, сукупний працівник досягає високого ступеня зрілості, збагачується новим змістом, що істотно відрізняє розвинутого соціаліс-

* Деякі економісти вважають, що об'єктом дослідження політичної економії повинен бути не сукупний працівник (робітник) суспільства, а сукупна робоча сила.

Проблема дослідження сукупного працівника (робітника) має велике теоретичне і практичне значення. Це впливає з учення класиків марксизму-ленінізму про працю, сукупного робітника, головну продуктивну силу суспільства — трудящих, а також із рішень XXIV з'їзду КПРС про дальший розвиток соціалістичного суспільства.

тичне суспільство від попередніх етапів розвитку. За висловленням В. І. Леніна, «...всі громадяни стають службовцями і робітниками одного всенародного, державного «синдикату» [4, т. 33, с. 96], і все суспільство стає «однією конторою і однією фабрикою з рівністю праці і рівністю оплати» [4, т. 33, с. 97].

К. Маркс характеризував соціалістичне суспільство як «союз вільних людей, що працюють спільними засобами виробництва і планомірно витрачають свої індивідуальні робочі сили як одну суспільну робочу силу» [1, т. 23, с. 86].

Особливо важливими положеннями для характеристики сукупного працівника розвинутого соціалізму, які впливають з наведених висловлювань класиків марксизму-ленінізму, на нашу думку, є те, що:

сукупний працівник повинен розглядатися як планомірно організована в масштабі всього суспільного виробництва асоціація вільних працівників, добровільний союз трудящих;

сукупний працівник функціонує на основі суспільної соціалістичної власності, який водночас є господарем засобів виробництва і творцем матеріальних і духовних благ для всіх трудящих;

рівне відношення до засобів виробництва об'єктивно обумовлює відносини колективності, товариського співробітництва і відсутність експлуатації всередині трудової асоціації;

при спільному володінні засобами виробництва сукупний працівник функціонує як єдиний трудовий організм, складові частини якого взаємопов'язані і взаємообумовлені.

Не претендуючи на універсальність визначення, ми вважаємо, що сукупний працівник в умовах розвинутого соціалізму являє собою планомірно організований комбінований трудовий організм, сукупність індивідуальних працівників, які спільно володіють засобами виробництва і які створюють спільною працею споживчу вартість для задоволення матеріальних і духовних потреб всього суспільства.

Сукупний працівник — багатопланова і дуже складна категорія, яка охоплює всі сторони життя суспільства (економічну, соціальну, політичну і т. ін.) і тому може бути об'єктом дослідження різних наук.

Серед економістів поки що немає спільної думки у визначенні цієї економічної категорії. Для більшості визначень характерний кількісний метод, тобто перерахування категорій трудящих, які повинні входити до складу сукупного працівника суспільства. Природно, що сукупний працівник як комплексне поняття має кількісну характеристику, яка виражає поєднання певного кількісного складу різних категорій працівників, а також і якісну, яка розкриває соціально-економічний зміст. Першорядне значення для розкриття суті цієї категорії має якісна характеристика, а тому визначення мусить відображати, насамперед, цю сторону.

Одні економісти визначають сукупного працівника суспільства як суму сукупних працівників підприємств [7, с. 51], інші — як з'єднання індивідуальних робочих сил [8, с. 11], а треті обмежують його тільки рамками окремого підприємства, твердячи що формування в масштабі всього суспільства відбудеться в майбутньому [9, с. 53; 10, с. 138].

Сукупний працівник не механічна сума працівників, а суспільно комбінований трудовий організм, як спільність взаємозалежних у суспільному виробництві трудівників. Неправомірно буде також ототожнювати працівника і робочу силу, хоч остання виступає невід'ємною властивістю першого. На основі суспільної соціалістичної власності в нашій країні створений єдиний народногосподарський комплекс. «Економіка Радянського Союзу — це не сума економік окремих республік та областей. Це вже давно єдиний господарський організм, що склався на основі спільних економічних цілей та інтересів усіх націй і народностей» [6, с. 20] — говорив Л. І. Брежнев у доповіді «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік». Наведене положення має важливе методологічне значення для аналізу сукупного працівника.

Єдиний народногосподарський комплекс об'єктивно передбачає виробника асоційованого в масштабі всього суспільства.

Матеріальною основою формування сукупного працівника є суспільний розподіл праці. Зміни, що відбуваються у суспільному розподілі праці; породжують структурні зрушення в сукупній робочій силі, в її кількісній і якісній характеристиці.

Сукупний працівник водночас функціонує в межах окремо взятого підприємства, галузі і в масштабі всього народного господарства. На рівні підприємства до сукупного працівника необхідно віднести весь промислово-виробничий персонал, а також і працівників сфери обслуговування окремого підприємства. Якщо взяти сукупного працівника суспільства, то тут асоціюються все працівники фізичної і розумової праці матеріального виробництва і невиробничої сфери.

В економічній літературі сукупний працівник і сукупний робітник деколи трактуються як тотожні поняття. Це, на нашу думку, в значній мірі пояснюється не завжди правильним використанням методології дослідження категорій продуктивної праці і сукупного робітника в «Капіталі» К. Маркса. За Марксом сферою функціонування сукупного робітника є тільки матеріальне виробництво, з якого виводиться поняття продуктивності праці як функції сукупного робітника. Таким чином, категорія «сукупний робітник» відображає ті виробничі відносини, які складаються в сфері матеріального виробництва.

Сукупний працівник — специфічна категорія комуністичної суспільно-економічної формації, яка за кількісним складом, соціально-економічним змістом значно ширше поняття «сукупний

робітник». Сукупний працівник функціонує і виражає суспільні відносини в обох сферах трудової діяльності.

При капіталізмі сукупний робітник не може бути сформований навіть в обсязі галузі, не говорячи вже про масштаби всього суспільства. Приватно-капіталістична власність, яка роз'єднує товаро-виробників, обмежує кооперацію праці рамками окремого підприємства.

Сукупний працівник соціалістичного суспільства водночас виступає як головний елемент продуктивних сил і суб'єкт виробничих відносин. Він виражає складну систему зв'язків і відношень в процесі праці, розподілу, обміну і споживання. Соціально-економічний зміст і закономірності його формування не можуть бути розкриті без взаємозв'язку з іншими економічними категоріями, і перш за все, без взаємозв'язку з відносинами суспільної соціалістичної власності.

Відносини власності існують об'єктивно, але в той же час реально переломляються, реалізуються в трудовій діяльності людей. Відносини між людьми за участю їх в суспільній праці проявляються перш за все як відносини по присвоєнню матеріальних благ.

Суспільна соціалістична власність об'єктивна, обумовлює необхідність безпосередньої участі кожного працездатного члена суспільства в сукупній праці. Ніхто не може використати засоби виробництва для присвоєння праці інших. Лише будучи складовою частиною сукупного працівника, кожен зможе задовольняти свої матеріальні і духовні потреби. Звідси витікає обов'язковість і загальність праці як характерна риса сукупного працівника соціалістичного суспільства.

Відносини щодо привласнення завжди фіксуються певними зв'язками між суб'єктами виробництва, і в цьому розумінні сукупний працівник є економічною категорією, яка виражає суспільну форму об'єднання в труді працівників соціалістичного суспільства. Серед категорій політичної економії соціалізму він займає певне місце, виступаючи як головний суб'єкт виробничих відносин.

Відносини власності обумовлюють характер взаємовідносин індивідів у складі сукупного працівника. Спільність інтересів працівників проявляється у відносинах колективізму, співдружності і взаємодопомоги. Розумний і всебічний розвиток індивідуальних інтересів відповідає інтересам суспільства і, навпаки, реалізація суспільних інтересів сприяє більш повному розвитку особи. Індивід у складі сукупного працівника одночасно виступає як безпосередній учасник виробництва, член колективу підприємства і член суспільства. Тому процес функціонування сукупного працівника обов'язково передбачає поєднання і реалізацію економічних інтересів працівника, підприємства і суспільства. Логіка відносин така, що матеріальний ін-

терес індивіда узгоджується з інтересами колективу підприємства, а через нього з суспільством.

При капіталізмі не може бути цієї спільності. Тут, за висловом К. Маркса, робітники і капіталісти виступають як конкуренти. Між робітниками і умовами їх праці існує протилежність, і всі засоби виробництва, які є матеріальним змістом постійного капіталу, стають знаряддям експлуатації, а звідси і привласнення здійснюється в інтересах класу капіталістів. Нетоварний характер робочої сили при соціалізмі, в свою чергу, визначає корінні відмінності в якісній характеристиці сукупного працівника соціалізму від сукупного робітника капіталістичного суспільства. Формування сукупного працівника соціалізму не опосереднюється відношеннями куплі-продажу робочої сили. Засоби виробництва і робоча сила не протистоять один одному, а перебувають у єдності і використовуються спільно трудящими як в інтересах кожного, так і суспільства. Працівник як співвласник суспільних засобів виробництва не може бути продавцем робочої сили. Оскільки трудящі є власниками засобів виробництва, то між робочою силою і матеріальними факторами виробництва немає іншого власника, який би перешкоджав їх поєднанню.

Таким чином, на основі суспільної соціалістичної власності забезпечується безпосереднє об'єднання робочої сили з засобами виробництва.

Щоб працівник об'єднався з засобами виробництва і став складовою частиною сукупного працівника, він повинен бути членом колективу підприємства, спочатку склавши трудову угоду з цим колективом. В трудовій асоціації працівники вступають у відносини між собою як рівноправні власники засобів виробництва. Поєднання робочої сили з засобами виробництва планомірно регулюється державою в масштабі всього народного господарства. Тільки при соціалізмі всі члени суспільства мають однакові можливості для вступу в асоціацію рівноправних виробників.

В асоціації виробники як власники засобів виробництва утворюють колектив, у якому зароджується нова рушійна сила розвитку — єдність і солідарність. Нова колективна продуктивна сила виникає як результат об'єднання і творчої взаємодії вільних виробників. Тільки в колективі розвивається творча ініціатива працівників і стає можливим досягнення спільної мети. Ф. Енгельс підкреслював, що в умовах комуністичного суспільства найголовніша перевага буде виражатися «в об'єднанні окремих сил у колективну силу суспільства» [2, т. 2, с. 518]. Дух справжнього колективізму в корені відрізняє сукупного працівника соціалістичного суспільства від сукупного робітника при капіталізмі і становить його характерну рису.

На відміну від капіталістичної дисципліни, дисципліни голоду і економічного приневолювання сукупному працівникові соціалістичного суспільства властива висока свідомо дисципліна.

Існує повна взаємозалежність і взаємообумовленість між категоріями «дисципліна праці» і «сукупний працівник». Дисципліна праці сприяє підвищенню дієздатності сукупного працівника, але і даний суб'єкт виробничих відносин сам активно впливає на її підвищення. Дисципліна довір'я, організованості, поваги, самостійності і ініціативи — характерна риса сукупного працівника суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. «Капітал», Твори, т. 23, с. 847.
2. Маркс К. і Енгельс Ф. «Ельберфельські промови». Твори, т. 2, с. 509—521.
3. Ленін В. І. «Вульгарний соціалізм і народництво, що їх воскрешають соціалісти-революціонери», Повн. збір. тв., т. 7, с. 41—47.
4. Ленін В. І. «Держава і революція», Повн. збір. тв., т. 33, с. 1—114.
5. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971, с. 360.
6. Брежнев Л. І. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К. Вид-во політичної літератури України. 1972, с. 62.
7. Патрушев В. Д. Время как экономическая категория. Изд-во «Мысль» 1966, с. 237.
8. Слепаков С. В. Соціалізм і праця сукупного працівника в суспільстві. Ростовське книжкове вид-во, 1969, с. 150.
9. Соціалістичний виробничий колектив як економічна категорія політичної економії. М., вид. «Мысль», 1960, с. 206.
10. Мильнер Б. З. Нормування робіт по обслуговуванню виробництва. М., 1967, с. 192.
11. Прохоренко І. Д. Развитие социалистических производственных отношений. М., вид-во «Мысль», 1972, с. 301.
12. О системе категорий и законов политической экономии. Изд-во Московского университета, 1973, с. 271.

терес індивіда узгоджується з інтересами колективу підприємства, а через нього з суспільством.

При капіталізмі не може бути цієї спільності. Тут, за висловом К. Маркса, робітники і капіталісти виступають як конкуренти. Між робітниками і умовами їх праці існує протилежність, і всі засоби виробництва, які є матеріальним змістом постійного капіталу, стають знаряддям експлуатації, а звідси і привласнення здійснюється в інтересах класу капіталістів. Нетоварний характер робочої сили при соціалізмі, в свою чергу, визначає корінні відмінності в якісній характеристиці сукупного працівника соціалізму від сукупного робітника капіталістичного суспільства. Формування сукупного працівника соціалізму не опосереднюється відношеннями куплі-продажу робочої сили. Засоби виробництва і робоча сила не протистоять один одному, а перебувають у єдності і використовуються спільно трудящими як в інтересах кожного, так і суспільства. Працівник як співвласник суспільних засобів виробництва не може бути продавцем робочої сили. Оскільки трудящі є власниками засобів виробництва, то між робочою силою і матеріальними факторами виробництва немає іншого власника, який би перешкоджав їх поєднанню.

Таким чином, на основі суспільної соціалістичної власності забезпечується безпосереднє об'єднання робочої сили з засобами виробництва.

Щоб працівник об'єднався з засобами виробництва і став складовою частиною сукупного працівника, він повинен бути членом колективу підприємства, спочатку склавши трудову угоду з цим колективом. В трудовій асоціації працівники вступають у відносини між собою як рівноправні власники засобів виробництва. Поєднання робочої сили з засобами виробництва планомірно регулюється державою в масштабі всього народного господарства. Тільки при соціалізмі всі члени суспільства мають однакові можливості для вступу в асоціацію рівноправних виробників.

В асоціації виробники як власники засобів виробництва утворюють колектив, у якому зароджується нова рушійна сила розвитку — єдність і солідарність. Нова колективна продуктивна сила виникає як результат об'єднання і творчої взаємодії вільних виробників. Тільки в колективі розвивається творча ініціатива працівників і стає можливим досягнення спільної мети. Ф. Енгельс підкреслював, що в умовах комуністичного суспільства найголовніша перевага буде виражатися «в об'єднанні окремих сил у колективну силу суспільства» [2, т. 2, с. 518]. Дух справжнього колективізму в корені відрізняє сукупного працівника соціалістичного суспільства від сукупного робітника при капіталізмі і становить його характерну рису.

На відміну від капіталістичної дисципліни, дисципліни голоду і економічного приневолювання сукупному працівникові соціалістичного суспільства властива висока свідомо дисципліна.

Існує повна взаємозалежність і взаємообумовленість між категоріями «дисципліна праці» і «сукупний працівник». Дисципліна праці сприяє підвищенню дієздатності сукупного працівника, але і даний суб'єкт виробничих відносин сам активно впливає на її підвищення. Дисципліна довір'я, організованості, поваги, самостійності і ініціативи — характерна риса сукупного працівника суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. «Капітал», Твори, т. 23, с. 847.
2. Маркс К. і Енгельс Ф. «Ельберфельські промови». Твори, т. 2, с. 509—521.
3. Ленін В. І. «Вульгарний соціалізм і народництво, що їх воскрешають соціалісти-революціонери», Повн. збір. тв., т. 7, с. 41—47.
4. Ленін В. І. «Держава і революція». Повн. збір. тв., т. 33, с. 1—114.
5. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971, с. 360.
6. Брежнєв Л. І. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К. Вид-во політичної літератури України. 1972, с. 62.
7. Патрушев В. Д. Время как экономическая категория. Изд-во «Мысль» 1966, с. 237.
8. Слепаков С. В. Соціалізм і праця сукупного працівника в суспільстві. Ростовське книжкове вид-во, 1969, с. 150.
9. Соціалістичний виробничий колектив як економічна категорія політичної економії. М., вид. «Мысль», 1960, с. 206.
10. Мільнер Б. З. Нормування робіт по обслуговуванню виробництва. М., 1967, с. 192.
11. Прохоренко І. Д. Развитие социалистических производственных отношений. М., вид-во «Мысль», 1972, с. 301.
12. О системе категорий и законов политической экономии. Изд-во Московского университета, 1973, с. 271.

ЗМІСТ

- Я. О. Лимар. Деякі питання підготовки кваліфікованих кадрів для сільського господарства
А. В. Кононцева. Удосконалення розміщення продуктивних сил і територіальний перерозподіл трудових ресурсів
О. А. Цимбалюк. Про соціально-економічну природу основних виробничих фондів
А. І. Андрищенко. Розвиток особистого фактора виробництва в умовах науково-технічної революції
В. Т. Головінова. Про роль торгівлі в підвищенні життєвого рівня трудящих
Я. К. Яковенко. Господарський розрахунок виробничих об'єднань
Г. О. Квартенко, З. Ф. Виноградова. Про використання закону економії робочого часу за умов розвинутого соціалізму
К. А. Вишнякова. Фактори, форми і шляхи концентрації виробництва в розвинутому соціалістичному суспільстві
Й. М. Бейліс, А. М. Задихайло. Основні напрямки наукової організації праці на соціалістичному підприємстві
К. М. Олійник. Особливості економіки розвинутого соціалізму і деякі тенденції якісного зростання робітничого класу
Є. П. Данильченко. Структурні зрушення у виробництві предметів споживання на сучасному етапі комуністичного будівництва
О. В. Олійник. Про закон зростаючої ефективності суспільного виробництва
М. Є. Панов. Вплив індустріального розвитку на зміст сільськогосподарської праці
В. В. Косов. Нагромадження і зростання добробуту народу в умовах розвинутого соціалізму
Л. Є. Писарева. Продуктивна і непродуктивна праця в розвинутому соціалістичному суспільстві
К. О. Павлов. Якісна характеристика сукупного працівника розвинутого соціалізму

ВЕСТНИК ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

№ 115.

Політекономія

Выпуск 10

(на українском языке)

Издательское объединение «Вища школа»
Издательство при Харьковском
государственном университете

Редактор *О. М. Відмиш*
Технічний редактор *Г. П. Александрова*
Коректор *Т. О. Жигальцова*

Здано до складання 19/IV 1974 р. Підписано до друку 12. IX 1974 р. Формат 60×90^{1/16}. Папір друкарський № 3. Умовн. друк. арк. 6,5. Обл.-вид. арк. 7,3. Тираж 1000. Замовлення 3-717. БЦ 50240. Ціна 73 коп.

Видавництво видавничого об'єднання «Вища школа»
при Харківському державному університеті.
310003, Харків-3, Університетська, 16.

Харківська міська друкарня № 16 Обласного управління
у справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі.
Харків-3, Університетська, 16.

